

**koornetwerk
nederland**

Herstel- en Toekomstplan

***Nederlandse
Koorsector***

Herstel- en Toekomstplan Nederlandse Koorsector

In opdracht van Koornetwerk Nederland

Froukelien IJntema, procesbegeleider

in samenwerking met:

Erica Tervelde, coronamanager Koornetwerk Nederland

Jan van Deursen, communicatie Koornetwerk Nederland

Den Haag, 24 september 2022

Inhoud

Inleiding	3
1. De jeugd heeft de toekomst	5
1.1. Samenwerking, uitwisseling en zichtbaarheid	5
1.2. Kwartiermaker Kinderkoorlandschap.....	7
1.3. Structurele investeringen en beleid	8
1.4. Aanbevelingen voor koren(bonden)	10
2. Investeer in Koordirigenten	11
2.1. (Dreigend) tekort aan koordirigenten	11
2.2. Arbeidsmarktpositie koordirigenten	13
2.3. DirigentenContact	14
3. Een goed verhaal: Imago, branding en ledenwerving	15
3.1. Imago en branding	15
3.2. Zingen weer vanzelfsprekend.....	17
3.3. Waarde van samen zingen	17
3.4. Ledenwerving	18
4. Herstel na corona: samen de schouders eronder	21
4.1. Protocollen en richtlijnen	21
4.2. Repetitie- en optreedlocaties.....	21
4.3. Financiële ondersteuning	22
4.4. Kwaliteit herstellen	23
4.5. Oogst uit coronatijd.....	23
5. Niet vergrijzen, maar verzilveren	25
5.1. Vergrijzing.....	25
5.2. Ledenverlies	26
5.3. Dreigende opheffing.....	26
6. Diversiteit en Inclusie	28
6.1. Visie ontwikkelen	28
6.2. Draagvlak creëren	29
6.3. Aan de slag met 4 P's.....	29
7. Versterken organisatiekracht	32
7.1. Hecht netwerk en sectorbewustzijn.....	32
7.2. Koornetwerk Nederland als 'Vereniging 3.0'?	34
7.3. Digitale mogelijkheden benutten.....	35
7.4. Overige aanbevelingen.....	36
8. Tot slot: Kansen, urgenties en prioriteiten	39
Lijst van Bronnen	41
Bijlage. Inclusief en rond sociale thema's samen zingen	42

Inleiding

De opdracht

Dit is een Herstel- en Toekomstplan voor de koorsector in Nederland. Het is het onderliggende document bij de Publieksversie van het plan, dat is verschenen bij ZINGmagazine editie 107¹ en op 24 september is gepresenteerd tijdens de Koornet Werkdag in Den Haag. Het geeft meer context dan de Publieksversie en bevat bredere observaties en adviezen.

Dit plan is geschreven in opdracht van het bestuur van Koornetwerk Nederland. Het is het resultaat van een landelijk activerend onderzoek in de periode 14 maart t/m 15 juli 2022, uitgevoerd door Froukelien IJntema van coaching- en consultancypraktijk Nolitha. Zij werkte daarin nauw samen met Erica Tervelde, coronamanager van Koornetwerk Nederland. Jan van Deursen (Communicatie Koornetwerk Nederland) en het bestuur van Koornetwerk Nederland speelden een waardevolle ondersteunende rol.

De aanleiding

De COVID-19 crisis heeft een grote impact gehad op de koorsector. Die kreeg achtereenvolgens te maken met een verbod op zingen in groepsverband, het dringend negatief advies voor zingen in groepsverband, en het zingen op 1,5 meter afstand. Dit leidde enerzijds tot sociale schade bij koorzangers doordat fysieke samenkomst niet meer mogelijk was, anderzijds tot financiële schade in de vorm van inkomstenderving bij dirigenten, en tot artistieke schade doordat repetities en concerten niet doorgingen en repertoire niet werd bijgehouden. Geen concerten en repetities betekende ook gemis van publiek en nieuwe aanwas waardoor de zichtbaarheid van koren en hun maatschappelijke functie afnam. Schade door corona vraagt om herstel om de koorsector vitaal te houden. Daarnaast zijn er thema's die al langer spelen en door corona zijn versterkt. Ook die vragen om een toekomstgerichte aanpak.

Doel en resultaat

Dit Herstel- en Toekomstplan geeft de richting aan waarmee de Nederlandse koorsector krachtig uit de coronacrisis kan komen. Ook benoemt het concrete ontwikkelpunten rond thema's die al langer speelden en die door corona zijn versterkt. Het geeft aanbevelingen voor te nemen stappen en daarvoor benodigde randvoorwaarden.

Het resultaat van de opdracht is een helder kader waarmee Koornetwerk Nederland en de hele koorsector vanaf september 2022 de koers kunnen bepalen richting dit herstel. Het biedt ook inspiratie en actiepunten voor koren, korenbonden, overheden en andere doelgroepen. Koornetwerk Nederland speelt als koepelorganisatie een sterk verbindende rol en wil dit ook in de toekomst blijven doen met een ontwikkelagenda die de koorsector vooruithelpt.

---

¹ Naast het publieksdocument en dit Herstel- en Toekomstplan is er een 6-delige podcast 'Eén en al koor', geproduceerd i.s.m. het Nederlands Kamerkoor en gemaakt door Verhaal Mij. Deze podcast is gelanceerd tijdens de Koornet Werkdag op 24 september 2022.

Kaders

Centraal in dit plan staan drie doelgroepen die een eigen investering nodig hebben én vier thema's die vanuit het coronamanagement in de koorsector zijn geconstateerd. Dat leidt tot zeven onderwerpen die in de hoofdstukken in volgorde van urgentie worden behandeld.

Specifieke doelgroepen²

1. **Zingende kinderen en jeugd** (hoofdstuk 1)
2. Versterken van **Koordinatorienten** (hoofdstuk 2)
3. **Seniorenkoren** (hoofdstuk 5)

Urgente thema's

4. Imago & Branding – verbonden aan Ledenwerving (hoofdstuk 3)
5. Kwalitatief herstel na corona (hoofdstuk 4)
6. Diversiteit & Inclusie (hoofdstuk 6)
7. Toekomstbestendig organiseren (hoofdstuk 7)

Het thema '**verbinding en samenwerking**' loopt als een rode draad door alle thema's heen.

Rond bovengenoemde thema's is van binnenuit informatie verzameld via: diepte-interviews met sleutelfiguren; het bijwonen van bijeenkomsten als die van Koor.nl, de koorbestuurdersborrel van ZIMIHC en de Ledendag van Koornetwerk Nederland; interviews met koorleden tijdens koorfestivals; online themasessies; volgen van discussies in relevante Facebookgroepen; de wekelijkse 'Vraag op Vrijdag' in 'Koorkracht!' op Facebook. Verder is studie gedaan naar diverse onderzoeksrapporten (zie 'lijst van bronnen').

Opzet

Dit Herstel- en Toekomstplan is de grondlegger voor de bijbehorende Publieksversie. De thematische hoofdstukken uit dit plan komen in dezelfde volgorde terug in de Publieksversie.

Elk thematisch hoofdstuk bespreekt een aantal aandachtsgebieden. Elk aandachtsgebied is beschreven volgens een vaste opbouw: een korte probleem- of situatieschets, een analyse van wat nodig is, en aanbevelingen, tips en *good practices* die richting geven aan het werk binnen dat aandachtsgebied. Waar mogelijk is dit opgesplitst in wat Koornetwerk Nederland als netwerkorganisatie kan doen, wat het bestuur van Koornetwerk Nederland kan doen en wat koren(bonden) en andere partijen – zoals gemeenten – zelfstandig kunnen doen.

Ten slotte bevat hoofdstuk 8 een nabeschouwende reflectie met suggesties voor prioritering om als Nederlandse koorsector 'wendbaar en weerbaar' de toekomst in te gaan. Het is aan het bestuur en de leden van Koornetwerk Nederland³ – in samenwerking met de sector – om te bepalen welke aanbevelingen vanaf september 2022 worden opgepakt en om te zien voor welke aandachtsgebieden de hulp van - en samenwerking met - andere stakeholders gevraagd wordt.

---

² In de podcast is een deel toegevoegd over de toekomst van **Professionele koren** in Nederland.

³ Met 'Koornetwerk Nederland' wordt niet alleen het bestuur bedoeld (momenteel bestaande uit 6 vrijwilligers) maar ook het gehele netwerk van de Vereniging: alle lidorganisaties en hun leden/achterban. Koornetwerk Nederland is als zodanig een speler met groot bereik in de bredere context van de koorsector.

1. De jeugd heeft de toekomst

De basis voor de koorsector ligt in het zingen met kinderen. Jong geleerd, oud gedaan. Omdat kinderen te weinig (leren samen) zingen, wordt dit thema als zeer urgent ervaren voor de hele sector.

In 2021 doet Alba Roorda Martinez, samen met Silvère van Lieshout en in opdracht van Koornetwerk Nederland, een onderzoek naar de staat van de kinder-, jeugd- en studentenkoorsector. Daaruit komt *'De Jeugd heeft de Toekomst'* voort met adviezen voor hulp en investeringen door Koornetwerk Nederland. Deze adviezen vormen een belangrijke basis voor dit hoofdstuk.

In het kader van dit Herstelplan vonden twee online sessies plaats in een samenwerking tussen De Jeugd heeft de Toekomst, DirigentenContact en Koornetwerk Nederland, plus twee losse online gesprekken met deskundigen om de adviezen in *'De Jeugd heeft de Toekomst'* te concretiseren. In totaal zijn zeven dirigenten/docenten betrokken, onder meer vanuit koorscholen, ondersteuningsorganisaties en een conservatorium.

De grote motivatie en energie bij respondenten – en bij professionele koren – valt op. Ze willen het momentum van het Herstelplan aangrijpen om daadwerkelijk tot verbetering te komen ten aanzien van de uitdagingen die *'De Jeugd heeft de Toekomst'* heeft verwoord. Daarom zijn de aanbevelingen in dit hoofdstuk niet gericht op deeloplossingen, maar juist op een integrale aanpak.

1.1. Samenwerking, uitwisseling en zichtbaarheid

1.1.1. Subnetwerk Kinder- en Jeugdzang

Probleem- en situatieschets: Gebrek aan samenwerking, uitwisseling en zichtbaarheid

De verschillende organisaties binnen de kinder-, jeugd-, en studentenkoorsector willen graag met elkaar in contact komen, maar kunnen de juiste routes naar elkaar nog niet altijd vinden. Daardoor is er gebrek aan samenhang, is de sector onvoldoende zichtbaar en heeft die weinig stem.

Wat is nodig? Samenwerking, uitwisseling en zichtbaarheid

Respondenten geven aan dat er vooral veel behoefte is aan samenwerking en uitwisseling, en aan zichtbaarheid van de kinder- en jeugdkoorsector. Er is een wens om een duidelijke stem te krijgen, waarmee er beweging komt in deze subsector.

Aanbeveling: Stimuleren van samenwerking, uitwisseling en zichtbaarheid

Koornetwerk Nederland kan organisaties in de kinder- en jeugdkoorsector helpen de weg naar elkaar te vinden ten aanzien van samenwerking, uitwisseling en meer zichtbaarheid. Dit kan door:

1. 'Jeugd' als belangrijk speerpunt hoog op de agenda te houden.
2. Een bestuurszetel te creëren voor Kinder- en Jeugdzang, bij voorkeur ingevuld door een jongere.
3. Een Subnetwerk Kinder- en Jeugdzang⁴ onder haar vleugels te verwelkomen met een bescheiden budget voor een initiatiefgroep en een eigen Facebookpagina.

---

⁴ Deelnemers aan de online sessies bereiden tijdens de Koornet Werkdag op 24 september 2022 een eenvoudig **Manifest** voor als 'kick-off' van het subnetwerk.

Motivering door respondenten voor het Subnetwerk Kinder- en Jeugdzang

- Met dit Subnetwerk krijgt de kinder-, jeugd- en studentenkoorsector een duidelijker gezicht en kan ze integraal initiatieven nemen, die het huidige niveau van individuele acties overstijgen.
- Dit Subnetwerk gebruikt een netwerkgerichte werkwijze waarin lijnen kort en vindbaar zijn.
* Een alternatief is een verband dat zichzelf onderhoudt – bijvoorbeeld met ledencontributies van de koren zelf - en dat eventueel een opdracht aan een betaalde kracht geeft.
- Het Subnetwerk heeft een missie in het belang van de kinderen zodat zoveel mogelijk kinderen op een voor hen zo goed mogelijke plek zingen. Kodály kan een inspiratiebron zijn.
- Het Subnetwerk is 'issue-gedreven'. Het begint met de grootste urgenties en werkt tegelijkertijd naar snelle successen om zelfvertrouwen en motivatie op te bouwen. Het kan helpen het kinderkoorlandschap in kaart te brengen, hiaten te signaleren, partnerschappen te stimuleren, *good practices* te bundelen, onderzoek te (laten) doen, beleid te beïnvloeden, etc. Het is ook een plek van synergie: leren van elkaar (intervisie), elkaar inspireren, ervaringen delen en geïnformeerd blijven rond actuele ontwikkelingen.
- Het Subnetwerk bestaat uit vertegenwoordigers van leden van Koornetwerk Nederland, niet-leden en bijvoorbeeld docenten muziek, scholen, PABO's, conservatoria, etc. Het subnetwerk is ook interessant voor professionele koren: zij voelen de urgentie om een nieuwe generatie zangers en dirigenten op te leiden die de professionele sector op niveau houden.
- Subnetwerkbijeenkomsten vinden op regelmatige basis plaats door het hele land.
- Het brede netwerk van Koornetwerk Nederland kan meedenken en ondersteunen. Partijen vinden elkaar binnen Koornetwerk Nederland dat de juiste connecties biedt.
- Een dergelijk Subnetwerk van Koornetwerk Nederland trekt mogelijk nieuwe leden aan. Daarmee krijgt Koornetwerk Nederland een bredere basis.

1.1.2. Netwerk van Studentenkoren

Probleem- en situatieschets: Kwaliteit studentenkoren onderbenut

Studentenkoren hebben een hoge artistieke kwaliteit en worden veelal gerund door onervaren, gemotiveerde vrijwillige besturen. De meestal professioneel opgeleide dirigent/artistiek leider doet dan soms de organisatie – en vooral het netwerken – erbij. Doorgaans hebben deze koren voldoende potentie aan bestuurs- en organisatorisch talent: daar kan meer uitgehaald worden dan nu het geval is. In de studentenorkestensector is er het [Konso](#) (Koepelorgaan Nederlandse Studentenorkesten) met eens per jaar een bestuursdag met trainingen, een landelijk festival als stap om mensen bij elkaar te brengen en herkenning en inspiratie te vinden. Voor studentenkoren is zo'n orgaan er (nog) niet.

Wat is nodig? Een netwerk van studentenkoren

Alba Roorda Martinez heeft vooronderzoek gedaan naar de behoefte om te komen tot een stevig netwerk van Studentenkoren (er zijn er ca. 30 tot 50 in Nederland). Er is behoefte aan zo'n netwerk en er valt veel mee te winnen. Alba wil er graag aan bijdragen om dit te realiseren.

Aanbeveling: Verkenning rond de totstandkoming van dit netwerk

Koornetwerk Nederland kan met Alba Roorda Martinez ideeën en mogelijkheden verkennen om te komen tot een win-win situatie: de totstandkoming van een studentenkorennetwerk dat wellicht ook kan toetreden als lid van Koornetwerk Nederland, wat leidt tot verjonging in het netwerk.

1.2. Kwartiermaker Kinderkoorlandschap

Probleem- en situatieschets:

- **Geen duidelijk beeld van landschap en status**
Uit *'De Jeugd heeft de Toekomst'* blijkt dat het landschap van kinder-, jeugd- en studentenkoren niet duidelijk in beeld is. Ook de status van de jeugdkoorsector - en de ontwikkeling daarvan – is niet duidelijk aantoonbaar.
- **Ontbreken van lange leerlijnen en ontwikkelperspectief**
Ook zijn er geen duidelijke routes met ontwikkelperspectief voor ambitieuze (kinder)koralleden. Lange leerlijnen ontbreken, inclusief leren lezen en schrijven in de muziek.

Wat is nodig?

- **Jeugdkoorlandschap in beeld**
Er is behoefte aan inzicht in de structuur van het jeugdkoorlandschap, het signaleren van hiaten en het vinden van routes waarlangs leerlingen (gemakkelijker) kunnen doorstromen. Ook bestaat de wens om de ontwikkelingen in de kinder-, jeugd- en studentenkoorwereld op termijn te kunnen volgen om te zien of er vooruitgang wordt geboekt.
- **Werken aan leerlijnen en ontwikkelperspectief**
In het verlengde van dit inzicht in het 'landschap' is er de behoefte aan het creëren van ontwikkelperspectieven voor zingende kinderen, ieder naar eigen behoefte, talent en ambitie.

Aanbevelingen:

1. Kwartiermaker 'Kinder-, jeugd- en studentenkoren'

Respondenten adviseren Koornetwerk Nederland met kracht om een opdracht te verlenen aan een betaalde kracht die zich – in eerste instantie – als kwartiermaker 'kinder-, jeugd- en studentenkoren' landelijk bezighoudt met die subsector. Hiervoor zijn financiële middelen nodig. Taken van deze kwartiermaker kunnen zijn:

- Het jeugdkoorlandschap in kaart brengen i.s.m. het Subnetwerk.⁵ Hiervoor biedt het 'stroomschema' in het advies *'De Jeugd heeft de Toekomst'* een uitgangspunt.
- Stimuleren van de ontwikkeling van lange leer- en ontwikkelingslijnen.⁶
- Ontwikkelen van een langetermijnstrategie zodat de aanbevelingen hun beslag krijgen.
- Aanspreekpunt en ondersteuner zijn voor Subnetwerk Kinder- en Jeugdzang.
- Aanjagen van onderzoek naar vormen van zingen en ledenwerven die aansluiten bij jeugd.⁷
- Stimuleren van partnerschappen die de Jeugdkoorsector versterken.⁸
- Inventariseren van *good practices* en stimuleren dat deze een landelijke uitrol krijgen.
- Op termijn is het mogelijk interessant om te onderzoeken hoe een combinatie van sport en zang de kinderkoorsector kan stimuleren.⁹

⁵ Koorplein Noord-Brabant heeft een overzicht van de meeste kinder- en jeugdkoren in Noord-Brabant.

⁶ Nieuw Vocaal Amsterdam (NVA) ontwikkelde een concept waarin de hoofdstroom van leerlingen in vroeg stadium splitst in een recreatieve - en een selectiestroom. NVA is bereid dit concept te delen.

⁷ Bijvoorbeeld: Word een koorvlogger, maak een videoclip, start een account op TikTok.

⁸ De Limburgse Koorchool gaat een partnerschap aan met het Conservatorium van Maastricht met als doel om daar te kunnen repeteren en een keuzestagetraject met conservatoriumstudenten te starten.

In Noord-Brabant is een convenant getekend tussen PABO's en conservatorium gericht op muziekvakdocenten.

⁹ Volgens één van de respondenten had ['Pueri Cantores'](#) (de internationale organisatie van kinder-, meisjes- en jongenskoren) in de R.K. Kerk vroeger eigen voetbaltoernooien.

2. **Opdracht tot Monitor Kinder- en Jeugdzang**

Koornetwerk Nederland kan – al dan niet op initiatief van het Subnetwerk – opdracht verlenen aan LKCA om een brede inventarisatie van de staat van de kinderkoorsector te doen: een Kinder-, Jeugd, en Studentenkoor Monitor. Na een eerste nulmeting volgt de monitor de sector om duidelijk te maken hoe deze zich ontwikkelt, net als de Verenigingsmonitor. Met een landelijke insteek kunnen korenbonden hun leden vragen om inbreng van data en ervaringen. Met zo'n monitor is er richting politiek en investeerders ook meer mogelijk.

1.3. Structurele investeringen en beleid

1.3.1. Muziekonderwijs op scholen

Probleem- en situatieschets: Weinig muziekonderwijs op scholen

In de online sessies komt naar voren dat scholen het pedagogisch belang van (samen) zingen vaak niet meer zien. Samenzang en muzikale ontwikkeling zijn geen gangbare vakken op school. Er zijn zoveel andere vakken bijgekomen dat in curricula nauwelijks meer ruimte gemaakt wordt voor muziekeducatie. Muziek op scholen is vaak sterk afhankelijk van het enthousiasme van individuele bestuurders en leerkrachten. Hierin komt wel verandering door het werk van Méér Muziek in de Klas.

Verdere samenwerking tussen Koornetwerk Nederland en Méér Muziek in de Klas ten behoeve van jeugdzang, is een wenkend perspectief. Méér Muziek in de Klas werkt al samen met (instrumentale) muziekverenigingen om kinderen te inspireren tot muziekbeoefening. Samenwerking met de koorsector is nog niet op gang gekomen.

Wat is nodig? Muziekonderwijs op scholen

Structureel kwalitatief muziekonderwijs op scholen is een belangrijke voorwaarde voor een gezonde en grote kinderkoorsector. Een vakleerkracht Muziek kan als consultant op meerdere scholen de muzikale cultuur onderhouden. Dat heeft een positief effect op de leerprestaties.

Ook professionele koren pleiten voor muziekeducatie vanaf de basisschool als langetermijninvestering om het hoge niveau van de Nederlandse professionele koren voor de toekomst te kunnen waarborgen. Tegelijkertijd zien (en nemen) zij hierin ook een rol voor zichzelf, hoewel hun slagkracht klein is op educatief vlak. Samenwerking tussen Koornetwerk Nederland en Méér Muziek in de Klas biedt kansen om schoolkinderen te interesseren in koormuziek en te inspireren tot samenzang.

Aanbeveling:

1. **In gesprek met overheid en subsidiegevers**

Koornetwerk Nederland kan met overheden en/of andere subsidiegevers in gesprek gaan over structurele ondersteuning en beleid ten aanzien van muziekonderwijs op scholen (zie ook 1.3.3.).

Samenwerking met Méér Muziek in de Klas

Koornetwerk Nederland kan – al dan niet via de leden of via het in 1.1.1 beschreven en nog op te richten Subnetwerk Kinder- en Jeugdzang - ingaan op de uitnodiging van Méér Muziek in de Klas om een plan te maken tot samenwerking en wederzijdse versterking.

1.3.2. Muziekonderwijs op PABO's

Probleem- en situatieschets: Weinig muziekonderwijs op PABO's

Uit 'De Jeugd heeft de Toekomst' blijkt dat ook op PABO's weinig is aandacht voor muziek, laat staan zang. De huidige lichte studenten is vaak zelf niet opgegroeid met zingen. Basale muzikale vaardigheden en muzikale 'taal' ontbreken. Zingen met kinderen is voor PABO-studenten een hoge drempel. Ook hier komt verandering in door het werk van Méér Muziek in de Klas en hun samenwerking met PABO's. Dit wordt bevestigd door deelnemers in de online sessies. Er zijn inmiddels zelfs koren ontstaan op een aantal PABO's.

Wat is nodig? Muziekonderwijs op PABO's

Goed muziekonderwijs op de PABO is nodig zodat groepsleerkrachten muziekles kunnen geven met meer focus op zang en het ontwikkelen van muzikale vaardigheden, in plaats van de huidige tendens met muzieklessen ter vermaak. Ook hier liggen kansen in samenwerking tussen Méér Muziek in de Klas en Koornetwerk Nederland.

Aanbeveling:

1. In gesprek met overheid en subsidiegevers

Koornetwerk Nederland kan met overheden en/of andere subsidiegevers in gesprek gaan rond structurele ondersteuning en beleid ten aanzien van muziekonderwijs op PABO's (zie ook 1.3.3.).

2. Samenwerking met Méér Muziek in de Klas

Koornetwerk Nederland kan in overleg met Méér Muziek in de Klas onderzoeken hoe koren op PABO's inbedding in Koornetwerk Nederland kunnen krijgen (+ zie 1.3.1. aanbeveling 2).

1.3.3. Structurele financiering en beleid

Probleem- en situatieschets: Structurele financiering ontbreekt

Onder invloed van Méér Muziek in de Klas is er meer aandacht voor zingen op scholen en op PABO's. Er zijn lokale samenwerkingsverbanden ontstaan, al verschilt dit per regio. De focus ligt op muziekeducatie, niet zozeer op participatie in amateurkunst. Subsidies die PABO's van Méér Muziek in de Klas ontvangen zijn tijdelijk en eindig. Daarna worden PABO's geacht het uit eigen middelen te bekostigen. Daarmee zijn de inspanningen – mogelijk – niet duurzaam.

Wat is nodig? Structurele financiering

Initiatieven als Méér muziek in de Klas zouden structureel ingebed moeten zijn in cultuurbeleid. Een omslag is nodig van 'losse en tijdelijke subsidies' naar 'structurele langdurige investeringen'.

Aanbeveling: Van subsidies naar duurzame investeringen

Koornetwerk Nederland kan:

1. met overheid/subsidiegevers in gesprek gaan rond duurzame financiering voor zingende jeugd.
2. een 'sponsoringmodel' verkennen naar analogie van topsport, waarin sponsoren investeren in een brede basis vanaf de jeugd om aan de top van de piramide de topsporters te krijgen.¹⁰

---

¹⁰ In Veghel ging de CHV Academy een alliantie aan met de Jumbo die nu jaarlijks investeert in muziek- en kunstlessen op basisscholen, talentgroepen na school, etc.

1.4. Aanbevelingen voor koren(bonden)

Aanbevelingen: Bijdrage van koren(bonden) zodat meer kinderen en jongeren gaan samenzingen

1. Goed muziekonderwijs op scholen kan kinderen motiveren om meer met muziek bezig te zijn, en zo hun plaatselijke kinderkoor op te zoeken. Lokale kinderkooren kunnen contact zoeken met scholen om zangonderwijs aan te bieden. Scholen kunnen koorzang stimuleren door schoolkooren op te richten. De kwartiermaker kan hierin een verbindende rol spelen.
2. Korenbonden kunnen bij hun leden de urgentie van jeugdzang onder de aandacht blijven brengen zodat de bredere sector zich inzet voor het belang van zingende kinderen.
3. Wijs koorverenigingen op de mogelijkheid om zowel een jeugd- als een volwassenen 'afdeling' te hebben onder één bestuur. Dit kan door een bestaand jeugdkoor te adopteren, ermee te fuseren of door er een op te richten.¹¹
4. Betrek jongeren in het koor-/bondsbestuur.
5. Stimuleer koordirigenten om (ook) een kinder- of jeugdkoor te gaan dirigeren als een vorm van 'maatschappelijk verantwoord ondernemen'.
6. Maak gebruik van aanbod van professionele kooren die jong talent scouten en een kans bieden.¹²
7. Download en gebruik het [Handbook Youth Involvement](#) van de European Choral Association.

---

¹¹ Een goed voorbeeld hiervan is de [Zanggroep PABO in Helmond](#).

¹² Bijvoorbeeld: [NKK NXT](#).

2. Investeer in Koordirigenten

Het (dreigend) gebrek aan goed opgeleide koordirigenten en hun relatief kwetsbare arbeidsmarktpositie is het tweede speerpunt in volgorde van urgentie. Zij zijn de motor van de sector en daarmee onmisbaar.

Om dit thema te onderzoeken zijn meerdere (online) gesprekken gevoerd met kinder- en jeugdkoordirigenten, met een hoofdvakdocent Koordirectie, medewerkers van het Nederlands Kamerkoor en met de voorzitter van Koornetwerk Nederland. Verder vonden gesprekken plaats met de projectmedewerker DirigentenContact/De Jeugd heeft de Toekomst die kennis deelde uit de diverse Communities of Practice van DirigentenContact, voor zover beschikbaar. Ook de [Adviesrapportage Herijking Adviestarieven voor Koordirigenten](#) was een bron.¹³

2.1. (Dreigend) tekort aan koordirigenten

2.1.1. Dirigentenopleiding conservatoria

Probleem- en situatieschets: Significant te weinig dirigenten opgeleid op conservatoria

Op conservatoria worden significant te weinig dirigenten opgeleid, zo blijkt uit een gesprek met een Hoofdvakdocent Koordirectie: op de meeste conservatoria stroomt jaarlijks slechts een handjevol Koordirectiestudenten – of minder – in. Dat is een groot en wezenlijk probleem voor de sector. De oorzaak ligt grotendeels in gewijzigde regelgeving rond collegegelden: studenten betalen voor een tweede Master of Bachelor het hoge instellingscollegegeld. Dat is een (te) hoge drempel om zich in te schrijven. Koordirectie kan moeilijk een eerste hoofdvak zijn vanwege de muzikale bagage die studenten bij aanvang nodig hebben. Daarnaast bedienen de koordirectie-opleidingen op conservatoria – vooral gericht op klassieke en (in mindere mate) jazz/lichte muziek – niet het brede spectrum van muzikale genres in de koorwereld. Niet is nagevraagd in hoeverre het te beperkte aanbod van studenten ook kan liggen aan de vraag naar koordirectie als opleiding bij studenten.

Wat is nodig? Dirigenten opleiden op conservatoria

Een artistiek en technisch hoogwaardige samenstelling van de koorsector vraagt om voldoende dirigenten die zijn opgeleid op conservatoriumniveau. Niet alleen klassiek geschoold, maar ook in andere genres en maatschappelijke settings. Dit is ook belangrijk voor de toekomst van professionele koren. In het algemeen is een divers, hoogwaardig onderwijsaanbod nodig dat aansluit op de beroepspraktijk van koordirigenten, qua doelgroepen, muziekstijlen, en (ambitie)niveaus.

Aanbevelingen

1. **Wettelijk collegegeld voor Koordirectie**

Koornetwerk Nederland kan op zo kort mogelijke termijn samen met professionele opleidingsinstellingen lobbyen bij de landelijke overheid voor het vaststellen van het - lagere - wettelijk collegegeldtarief voor Koordirectie als tweede Master of tweede Bachelor.

2. **Komen tot afstemming tussen werkveld en opleidingen**

Koornetwerk Nederland faciliteert dat het werkveld van de koorsector een heldere vraag formuleert richting het opleidingsveld. Conservatoria kunnen een deel van deze vraag oppakken.

---

¹³ Een door Koornetwerk Nederland ingestelde commissie heeft het bestuur geadviseerd over eventuele aanpassingen in de adviestarieven om op termijn te komen tot een stelsel dat nog meer recht doet aan de actuele koorpraktijk. Het rapport van deze commissie is te vinden op www.koornetwerk.nl.

2.1.2. Kinder- en jeugdcoördirigenten

Deze paragraaf sluit (ook) aan op hoofdstuk 1 rond kinder- en jeugdzang.

Probleem- en situatieschets: Tekort aan kinder- en jeugdcoördirigenten

Er is een tekort aan (goede) kinder- en jeugdcoördirigenten. Zonder hen loopt de koorsector op termijn gevaar: kinderkoren vormen immers de basis. Er zijn losse cursussen en interne opleidingen bij koorscholen, maar er is geen Kinder- en Jeugdcoördirectie opleiding op conservatorium niveau.

Wat is nodig? Scholing/Master Kinder- en jeugdcoördirigenten

Om het gebrek aan kader (dirigenten en muziekpedagogen) in de kinderkoorwereld tegen te gaan, is scholing van kinder- en jeugdcoördirigenten in het algemeen nodig. Er is ook vraag naar opleiding voor kindercoördirigenten op Master-niveau *“gericht op afgestudeerden van de Opleiding Docent Muziek en op koördirigenten, met een aangepast curriculum voor beiden, dat gericht is op het aanvullen van kennis en vaardigheden waar het vanuit de twee bachelors nog aan ontbreekt.”*¹⁴ Een goede opleiding voor kindercoördirigenten heeft een aanzuigende werking voor de kinderkoren en geeft het vak cachet. Goed voor het imago.

Aanbeveling: Opleiding Kinder- en Jeugdcoördirectie op Masterniveau

Koornetwerk Nederland zet een denktank op van leidende personen in de kinder- en jeugdcoorsector rond belang, inhoud en vormgeving van een opleiding op Masterniveau voor kinder- en jeugdcoördirigenten, binnen of buiten de huidige conservatoria. Daarbij kan ook een vergelijking gemaakt worden met het aanbod van opleidingen Kinder- en Jeugdcoördirectie in andere landen.

2.1.3. Overzicht dirigentenopleidingen

Probleem- en situatieschets: Gebrek aan overzicht van dirigentenopleidingen

Voor zover dit onderzoek heeft kunnen vaststellen, is er geen (actueel) totaaloverzicht van opleidingen en cursussen voor koördirigenten in Nederland. Koornetwerk Nederland heeft een [lijst](#) beschikbaar op de website. Deze lijst is onvolledig en wordt niet geactualiseerd. Dat bemoeilijkt het vinden van een juiste opleiding of bijscholing voor koördirigenten. De huidige organisaties die zich hier nu mee bezig houden (zoals bijvoorbeeld de Stichting Maestro en de Dirigentenwerkplaats Utrecht) zijn kleinschalig en doen dit vanuit hun eigen visie. Landelijke verbinding van initiatieven ontbreekt.

Wat is nodig? Inzicht in opleidingsmogelijkheden voor koördirigenten

Om mensen met potentieel te stimuleren koördirigent te worden en koördirigenten te stimuleren tot bijscholing, is een duidelijk overzicht van cursussen en opleidingen voor koördirigenten in Nederland wenselijk, evenals een landelijke verbinding van initiatieven.

Aanbevelingen

1. Overzicht van opleidingsmogelijkheden voor koördirigenten

Koornetwerk Nederland geeft opdracht om het huidige [aanbod van dirigenteneducatie](#) op de website van Koornetwerk Nederland aan te vullen en te actualiseren. Dit gebeurt in de context van de ontwikkeling van een kennisbank door een kennismanager (zie paragraaf 7.3.1.).

---

¹⁴ Bron: ‘De Jeugd heeft de toekomst’

2. Opzetten van een 'Academy'

Koornetwerk Nederland stimuleert het opzetten van een 'Academy' met bij- en nascholingscursussen op onderwerpen waar vraag naar is in het werkveld.

Amateuropleidingen en – cursussen kunnen gebundeld worden onder deze Academy, waarbij meer samenhang en aansluiting bij het werkveld gevonden kan worden. Een dergelijke 'Academy' kan accreditatie bieden. Het maakt dirigentenopleidingen ook beter vindbaar.

2.2. Arbeidsmarktpositie koordirigenten

2.2.1. Arbeidsmarktpositie

Probleem- en situatieschets: Positie van dirigenten op de arbeidsmarkt

Koordirigenten – meestal ZZP'ers – hebben veelal lage inkomsten die bovendien onzeker zijn. Daarmee hebben ze een kwetsbare positie op de arbeidsmarkt. Het is niet eenvoudig om tot goede tarieven te komen: *“Er zijn veel dirigenten op de arbeidsmarkt bij wie het opleidingsniveau lastig te traceren is.”*¹⁵ *“Door het verdwijnen van de inspectie amateurland, is er geen toezicht meer op de aanbieders van cursussen en opleidingen buiten het beroepsonderwijs. [...] Voor koorbesturen is het in deze situatie lastig in te schatten wat het opleidingsniveau van een amateurkoordirigent [...] daadwerkelijk is.”*¹⁶ Hoewel 48% van de koren hun dirigent geheel en 34% gedeeltelijk doorbetaalde tijdens de coronaperiode¹⁷, leden veel dirigenten gevoelige financiële verliezen, onder meer vanwege het niet doorgaan van (betaalde) concerten.

Wat is nodig? Fair Practice Code toepassen

Het is nodig de Fair Practice Code voor de culturele en creatieve sector ook toe te passen in de koorsector. Doelen van deze code zijn: a. verbetering van verdienvermogen en ontwikkelingsperspectieven voor werkenden in de culturele en creatieve sector, b. dat iedereen onder eerlijke omstandigheden werkt en tegen een redelijke vergoeding, en c. dat ieder bewust is van zijn plek in de keten, verantwoordelijkheid neemt en solidair is met andere werkenden in het veld.

Aanbeveling: Fair Practice Code toespitsen op koorsector

De amateurlandsector was niet betrokken bij het opstellen van de Fair Practice Code. Om die aansluiting te vinden tussen Code en koorsector *“is het wellicht zinnig om aan te kloppen bij Kunsten '92 om onderzoek te laten doen in de koorsector of de amateurlandsector.”*¹⁸ Dit is iets wat Koornetwerk Nederland kan oppakken in samenwerking met andere amateurlandkoepels.

2.2.2. Afspraken dirigent – koorbestuur

Probleem- en situatieschets: Relatie en afspraken dirigent – koorbesturen

*“Dirigenten hebben er last van als een takenpakket niet duidelijk is omschreven en weten soms maar moeilijk grenzen te stellen aan hun eigen werkzaamheden. [...] Vaak gebeurt dit vanuit enthousiaste betrokkenheid met de vrijwillige amateurlandbestuurder, [...]”*¹⁹ Een gebrek aan duidelijke afspraken kan spanningen opleveren tussen dirigent en bestuur. Het vinden van een balans met goed

¹⁵ Adviesrapportage Herijking Adviestarieven voor Koordirigenten, p.7

¹⁶ Adviesrapportage Herijking Adviestarieven voor Koordirigenten, p.7

¹⁷ VerenigingsMonitor 2021 | Koren, p.11

¹⁸ Adviesrapportage Herijking Adviestarieven voor Koordirigenten, p.6

¹⁹ Adviesrapportage Herijking Adviestarieven voor Koordirigenten, p.22

opdrachtnemerschap en opdrachtgeverschap kan precair zijn. Dit blijkt onder meer uit discussies in Facebookgroepen als Dirigenten Platform Nederland en uit de Communities of Practice van het project DirigentenContact van Koornetwerk Nederland.

Wat is nodig? Relatie en afspraken dirigent – koorbesturen / Adviestarieven voor koordirigenten
Dirigenten en koorbesturen zijn gebaat bij heldere richtlijnen om tot een opdrachtovereenkomst te komen, ook bij tussentijdse aanpassingen. Er ligt een *Adviesrapportage Herijking adviestarieven voor Koordirigenten*, waarin ideeën en denkrichtingen daarover zijn vastgelegd. Deze rapportage vraagt om nadere uitwerking.

Aanbevelingen

1. Fair Practice koordirigent – koorbesturen

Hoewel de amateurkunstsector niet betrokken was bij het opstellen van de Fair Practice Code, kan Koornetwerk Nederland de Code onder de aandacht brengen in de koorsector als instrument om tot 'fair practice' te komen in de samenwerking tussen koorbesturen en koordirigenten.

2. Adviestarieven voor koordirigenten

In de *Adviesrapportage Herijking Adviestarieven voor Koordirigenten* staat op pagina 27 een tiental adviezen die Koornetwerk Nederland kan uitwerken en concretiseren.

2.3. DirigentenContact

Probleem en situatieschets: Behoeftte aan uitwisseling tussen koordirigenten

DirigentenContact is een éénjarig project van Koornetwerk Nederland om koordirigenten in het post-corona tijdperk te ondersteunen bij het uitwisselen van kennis en expertise. Daartoe werden 9 Communities of Practice (CoP's) opgericht of verder vormgegeven. Volgens de projectmedewerker DirigentenContact komt uit gesprekken naar voren dat er veel behoefte is aan contact tussen koordirigenten, gericht op uitwisseling, leren van elkaar, onderlinge versterking en op samenwerking. Enkele CoP's waren zeer succesvol en met duidelijke wensen en voorstellen. Andere CoP's bleken minder goed bezocht. Het is nog onduidelijk wat er nodig is om een betere aansluiting bij de dirigenten te krijgen. Ten tijde van het schrijven van dit plan waren er nog te weinig evaluaties om te kunnen bepalen wat de meest passende vormen zijn voor contact tussen koordirigenten en wat mogelijke verdere stappen zijn.

Wat is nodig? Versterken van contact en uitwisseling van koordirigenten in een passende vorm

Het is nodig om passende vormen te vinden voor contact tussen koordirigenten. Hiervoor zijn de evaluaties van de CoP's van DirigentenContact naar verwachting een goede bron.

Aanbeveling: Conclusies trekken uit evaluaties DirigentenContact

1. In overleg met, en naar aanleiding van, de evaluaties van DirigentenContact kan Koornetwerk Nederland in samenwerking met de lokale partners passende vormen vinden voor een eventueel vervolg van dit project.
2. Een aantal CoP's heeft al concrete doelen en aanbevelingen geformuleerd, zoals de CoP Jong Talent met een werkplaats voor alumni van conservatoria "om de creatieve energie en talenten van jonge professionals te begeleiden voor nieuwe projecten in de koorsector". Koornetwerk Nederland kan met de betreffende CoP's in gesprek gaan over het (helpen) realiseren van hun doelen.

3. Een goed verhaal: Imago, branding en ledenwerving

Met ruim 1,7 miljoen samen zingende Nederlanders, waarvan meer dan de helft in georganiseerd koorverband (amateurs en professionals), is de Nederlandse koorsector veruit de grootste kunstensector van Nederland: zang maakt 43% uit van de kunstvormen²⁰. Duizenden vrijwilligers zijn actief in, en voor, deze koren en andere zangverbanden. De buitenwereld heeft een eenzijdig beeld van wat koorzang is en wat het betekent om deel uit te maken van een koor of anderszins samen te zingen. Interesse in het verenigingsleven loopt sterk terug in tijden met korte aandachtsspannen en afnemende interesse in commitment op lange termijn. Dat komt de ledenwerving niet ten goede.

De sector kan zich inspanssen om het perspectief en de perceptie van de buitenwereld te veranderen. Ook kan ze zelf in de spiegel kijken en zich afvragen hoe ze zichzelf kan vernieuwen en aansluiting kan vinden bij de tijdgeest en/of bijdragen aan een nieuwe tijdgeest.

3.1. Imago en branding

Probleem- en situatieschets: Stoffig imago en imagoschade

Hoewel de koorsector groot is, hebben koorzang en het woord ‘koor’ over het algemeen een wat stoffig en statisch imago.²¹ Samen zingen heeft tijdens corona ernstige imagoschade opgelopen: het werd gezien als één van de meest onveilige en risicovolle activiteiten vanwege besmettingsgevaar door aerosolen.

Langdurig lidmaatschap of ‘commitment’ aan een koor wordt steeds minder populair. Steeds meer mensen geven de voorkeur aan iets tijdelijks of eenmaligs.

Onder mannen heeft de koorwereld al langer te maken met een imagoprobleem. Veel gemengde koren kampen met een mannentekort. Het is niet eenvoudig om mannelijke koorleden te vinden.

Zingen in een koor heeft geen goed imago onder kinderen en jongeren. Ook andere amateurkunstsectoren hebben hiermee te maken. Kinderen vinden zingen wel leuk. Ze zingen bijvoorbeeld mee met popmuziek. Onder invloed van TV-programma’s als The Voice zien ze zingen als individuele prestatie en/of competitie.

Ook korenbonden staan voor een uitdaging wat betreft hun imago. Veel koren zijn vooral lid van een bond omdat ze daardoor hun BUMA/STEMRA-rechten eenvoudig en goedkoper kunnen regelen. Diverse bonden hebben te maken met vergrijzing en ledenverlies.

Koornetwerk Nederland zelf is tijdens de coronaperiode goed zichtbaar geweest en heeft een goede naam opgebouwd binnen de koorsector. Als boegbeeld heeft het de koorsector naar buiten toe goed kunnen vertegenwoordigen, echter alles op vrijwillige basis met tijdelijke overheidssteun voor een coronamanager. Voor Koornetwerk Nederland is het belangrijk om dat positieve imago vast te houden en te versterken.

---

²⁰ Bron: *Verenigingsmonitor 2021, Verenigingen voor kunstbeoefening in cijfers*, p.30

²¹ Dit bleek o.a. uit onderzoek door de Internationale Koorbiënnale, die mede daarom de naam veranderde in ‘The Big Sing’.

Wat is nodig?

- **Passie delen**

Het is nodig dat koren en koorleden hun passie voor zingen met trots en zonder gêne gaan delen.

- **Zingen inbedden in de maatschappij**

Het is nodig dat koren hun aantrekkingskracht en relevantie vergroten en duidelijk maken. Verbinding maken met maatschappelijke thema's kan daarbij helpen.

- **Blijvend betekenis geven aan de rol van korenbonden en Koornetwerk Nederland**

Het is nodig dat koren beseffen dat lidmaatschap van een korenbond de slagkracht van het hele netwerk van Koornetwerk Nederland kan versterken omdat de bonden het netwerk (financieel) mede mogelijk maken. Daarvoor moeten Koornetwerk Nederland en de korenbonden hun aantrekkingskracht versterken door een grotere zichtbaarheid en meer te bieden dan diensten.

- **Campagne**

Het is nodig de kracht van koorzang te laten zien en koorzang niet langer te benaderen vanuit het perspectief van besmettingsgevaar bij zingen in groepsverband. De waarde en het belang van samen zingen (ook voor kinderen) moet worden uitgedragen: de koor-/cultuursector kan een rol spelen bij het herstel van mensen.

Aanbevelingen:

1. **Passie delen**

Koorleden delen hun passie voor zingen overal, ook bij de koffieautomaat, zodat praten over zingen net zo gewoon wordt als praten over voetbal. Dit kan ook prima als 'koorvlogger'!

2. **Koren in verbinding met de maatschappij**

Koren kunnen op verschillende manieren verbinding maken met de maatschappij om hen heen:

- door een afspiegeling van de hun omringende samenleving te zijn;
- door in hun repertoirekeuze bepaalde maatschappelijke thema's naar voren te brengen;
- door bij te dragen aan het oplossen van maatschappelijke problemen, bijvoorbeeld in de zorg en het sociaal domein, zonder in een hulpverlenersrol te komen. Samen zingen heeft immers al een intrinsieke waarde. De kracht van koren is dat ze maatschappelijke issues kunnen benaderen met de mindset van de kunstenaar (zoals Merlijn Twaalfhoven dat doet): vanuit nieuwsgierigheid, creativiteit, open mind, gelijkwaardigheid, wederkerigheid en verbinding, en aansluitend bij de leef- en belevingswereld van mensen die middenin die 'issues' leven.

Hierbij kunnen koren gebruikmaken van de ervaring en expertise van het groeiend aantal koren dat zich verbindt aan maatschappelijke thema's. Zij zijn graag bereid mee te denken.²²

In de bijlage staat een lijst van dergelijke koren.

3. **Blijvend betekenis geven aan de rol van korenbonden en Koornetwerk Nederland**

De aantrekkingskracht van Koornetwerk Nederland kan vorm krijgen door duidelijk in te zetten op sectorontwikkeling en het uitbouwen van de netwerkfunctie. Inzetten op sectorontwikkeling is een belangrijke aanbeveling om de positie en het imago van Koornetwerk Nederland vast te houden en te versterken. Dit vraagt om financiële middelen voor menskracht.

4. **Campagne**

Het middel van een campagne kan ingezet worden om positieve aandacht te vragen voor koorzang. Omdat campagnes vaak veel geld kosten is het aan te bevelen om slim gebruik te maken van wat er al is, zodat de kosten laag blijven.

---

²² Erik Zwijs van Participatiekoren komt graag een workshop geven. Ook Diet Gerritsen, dirigent van InterVocaal in Enschede staat open om mee te denken.

Te denken valt aan de doorontwikkeling van het initiatief [ik-Toon](#) of aan gebruikmaking van campagnemateriaal van [Benefits of Singing](#). Ook is het een optie om de campagne breder te trekken en samen met andere koepelorganisaties in de amateurkunstsector iets op te zetten. Imago en branding zijn immers thema's die ook bij koepels uit andere sectoren hoog op de agenda staan.

3.2. Zingen weer vanzelfsprekend

Probleem- en situatieschets: Zingen is niet vanzelfsprekend

Het is vaak niet vanzelfsprekend dat mensen aan zingen denken bij het zoeken naar een nieuwe vorm van vrijetijdsbesteding.

Wat is nodig? Zingen als vanzelfsprekendheid beschouwen

Er is veel aandacht voor zingen nodig zodat het weer een vanzelfsprekende uiting wordt in de Nederlandse maatschappij.

Aanbeveling: Zingen vanzelfsprekend maken

1. Om zingen zichtbaar en weer vanzelfsprekend te laten worden, kunnen 'Open Singings' georganiseerd worden overal in het land, op onverwachte plekken in dorpen en steden, of tijdens korenfestivals buiten op straat. Ze staan onder leiding van lokale dirigenten en koren die ervaring hebben met het verlagen van drempels. Met pakkende liedjes en improvisaties verleiden ze het publiek om mee te doen. Het doel is dus niet primair ledenwerving. Werving voor deze *Open Singings* gebeurt via populaire sociale media. Eventueel kun je werken met 'incentives'. Check wel de vergunningsplicht voor straatmuziek en overleg met de gemeente.
2. (Leden van) Koornetwerk Nederland kunnen een **pilot ontwikkelen** om koren en/of dirigenten te bewegen tot het organiseren van *Open Singings*. De pilot leidt tot een online **Toolkit**, die groeit naarmate meer ervaring wordt opgedaan. Met de Toolkit is het op andere plekken herhaalbaar op eigen initiatief.

3.3. Waarde van samen zingen

Probleem- en situatieschets: Vraag naar bewijs van de waarde van samen zingen

Overheden, fondsen en subsidiegevers vragen de koorsector steeds weer om haar meerwaarde en het belang van samen zingen aan te tonen. Het maatschappelijke, sociale, psychische, artistieke, educatieve, pedagogische en economische belang van koorzang is inmiddels in diverse onderzoeken aangetoond.

Wat is nodig? De waarde van samen zingen kunnen aantonen

Door de maatschappelijke, sociale, artistieke en economische waarde van samen zingen duidelijk te maken, kan het netwerk van Koornetwerk Nederland die beter uitdragen. De kinderkoorsector vraagt daarbij specifiek aandacht voor de pedagogische waarde ervan. Een dergelijke onderbouwing kan op alle vlakken helpen bij het creëren van zichtbaarheid en urgentie, en zo de sector een positieve impuls geven zodat ieder die dat wil, inclusief de jeugd, aan het zingen komt en blijft.

Onderzoeksdata bereiken het hoofd, verhalen bereiken het hart. Vooral als ze verteld worden vanuit de directe ervaring. Het is nodig om dergelijke verhalen en citaten te verzamelen in de koorsector en te bundelen, specifiek ook die van zingende kinderen. Vanuit de trainingen en workshop Storytelling

is een start gemaakt met de 'hashtag' #KorenLatenZichHoren. Daarmee kun je steeds meer positieve verhalen verspreiden om de koorsector meer 'strot en smoel' te geven.

Aanbevelingen:

1. De waarde van samen zingen duidelijk maken

Koornetwerk Nederland kan de opdracht geven om onderzoeken te verzamelen en een document te maken dat de waarde en het belang van samen zingen samenvat. Met daarin specifieke aandacht voor het (pedagogische) belang van zingen voor de jeugd. Door dit document centraal online beschikbaar te stellen, kunnen koren(bonden) – ook specifiek de kinder- en jeugdkoorsector – het gebruiken als basis, zodat ze dit wiel niet steeds zelf hoeven uit te vinden. Wellicht wordt een PDF gedeeld met scholen en PABO's. Het document kan door de tijd heen geactualiseerd worden en deel zijn van een eventuele kennisbank. Een andere optie is [Benefits of Singing](#) van de *European Choral Association*²³ in het Nederlands te (laten) vertalen.

2. Verzamel verhalen en uitspraken van zingende kinderen

Leden van Koornetwerk Nederland kunnen hun achterban uitnodigen om verhalen en uitspraken van zingende kinderen en hun ouders te verzamelen: "Wat vinden zij leuk, belangrijk, waardevol aan samen zingen en wanneer hebben ze dat het sterkst ervaren?" "Waarom/wanneer zie of merk je dat zingen goed is voor kinderen en hun ontwikkeling?"

- Dirigenten kunnen tijdens repetities de vraag aan kinderen stellen en audio-opnames maken.
- Verzamelen van verhalen van kinderen kan een 'specialisatie' zijn in het Storytellingtraject.

3. Uitbouwen #KorenLatenZichHoren

Het is aan te bevelen om #KorenLatenZichHoren verder te laten groeien en uit te bouwen. Zo komen er niet alleen meer positieve verhalen maar worden die verhalen ook als inspiratie gebruikt door anderen, bijvoorbeeld door koren en organisaties bij het aanvragen van subsidies, lokale belangenbehartiging en het beïnvloeden van de publieke opinie over zingen.

4. Pakkende landelijke slogan

Koornetwerk Nederland kan een marketingbureau de opdracht geven om op basis van de verzamelde uitspraken en verhalen een pakkende landelijke slogan te maken à la het gezongen 'Wasmachines leven langer met Calgon'. Dit is een andere taal naast wetenschappelijk bewijs. Deze aanbeveling kan in het verlengde van de campagne worden gezien (zie 3.1., aanbeveling 4).

3.4. Ledenwerving

Probleem- en situatieschets:

• Teruglopend ledenbestand bij koorverenigingen

Verenigingen hebben al langer te maken met een teruglopend ledenbestand. Leegloop van kerken, waar traditioneel veel gezongen wordt, speelt hierbij een rol, evenals tientallen jaren van bezuinigingen in de culturele sector en onderwijshervormingen in de jaren '70. Hierdoor werd zingen op scholen tot een minimum beperkt. De algemene tendens is dat koren vergrijzen en dat het ontbreekt aan jonge aanwas. Uit een enquête van KBZON²⁴ onder de eigen leden blijkt dat niet zozeer het percentage 60+'ers, maar de kooromvang leidt tot zorgen over de toekomst. Hoe groter het koor, hoe minder zorgen men heeft.

²³ Deze Toolkit bevat links naar onderzoeksbronnen rond de 'Benefits of Singing':

https://docs.google.com/spreadsheets/d/17GGqRDercBznwugi_hHllpCrcnsk8ctC2Z0jv9rOosE/edit#gid=0

²⁴ In: KBZON: Uitwerking Enquête de 55+ koorzanger - nov/dec 2021, versie 4 (Definitief), 31 januari 2022, p. 2

In de coronaperiode is de sector ca. 24.000 zingenden verloren²⁵ mede door factoren als angst voor zingen en een gevoel van (on)veiligheid. Terwijl van 2018-2020 37% van de koren te maken had met ledenverlies (en 22% met groei), was dat percentage 50% in 2020-2021 (en kende slechts 1% groei).²⁶ De invloed van de coronamaatregelen liet zich hier gelden.

- **Teruglopend ledenbestand bij kinder- en jeugdkoren**

Kinder- en jeugdkoren kregen te maken met teruglopende ledentallen en/of hebben moeite met het werven van nieuwe leden/leerlingen. Er kon twee jaar lang niet worden gezongen, waardoor veel kinderkoren twee jaar aan instroom van kinderen misliepen. Vooral in het aantal jongensstemmen ontstond een groot hiaat: zij zingen immers maar in een kinderkoor tot hun stemwisseling. Dit was niet zozeer een probleem bij bijvoorbeeld de Nationale Kinderkoren: hier bleef het ledenaantal in balans dankzij extra financiële steun en inzet van creativiteit vanuit een stevige organisatie als basis. Dit blijkt uit gesprekken met vertegenwoordigers van kinder- en jeugdkoren en uit het rapport *'De Jeugd heeft de Toekomst'*.

- **Koren moeilijk vindbaar**

Koren zijn voor potentiële leden niet altijd makkelijk vindbaar. Niet alle bonden publiceren hun lijst van leden, bijvoorbeeld met het oog op de AVG. Bestaande databases zijn versnipperd en verouderen snel wanneer koren hun eigen gegevens niet actueel houden.

Wat is nodig?

- **Ledenwerving bij koorverenigingen**

Het delen van enthousiasme is nodig om nieuwe zangers te binden. Het is belangrijk dat koren en andere zanggroepen beseffen dat ze veel zelf kunnen doen om aan de slag te gaan met ledenwerving. Niet afwachten maar zelf met een positieve drive aan de slag gaan en desgewenst ondersteuning zoeken als het niet lukt. Daarbij kunnen ze tips en inspiratie gebruiken.

- **Ledenwerving bij kinder- en jeugdkoren**

In gesprekken kwamen verschillende methodes voor werving naar voren, waaronder het geven van proeflessen op scholen, het actief scouten van talenten op scholen, en het inzetten van populaire zanggroepen (bijvoorbeeld Pentatonix) voor het creëren van animo voor samen zingen.

- **Koren zichtbaar en vindbaar maken**

Onbekend maakt onbemind. Dus is betere zichtbaarheid en vindbaarheid van koren waar nieuwe leden zich bij aan kunnen sluiten, een belangrijke stap.

Aanbevelingen:

1. **Handreikingen ledenwerving bij koorverenigingen**

Er zijn trainingen ontwikkeld die als tools kunnen helpen. Het goed promoten van de cursussen is een aanbeveling. De leden van Koornetwerk Nederland en cultuurambtenaren en-makelaars in gemeenten kunnen ze onder de aandacht brengen.

Zo bieden de training en workshops *Storytelling* goede handreikingen om een goed en positief verhaal te vertellen. De cursussen *Branding* en *Samen Slim Deelnemers Werven* van LKCA kunnen ledenwerving een 'boost' geven.

---

²⁵ Deze cijfers komen uit de eigen ledenaantallen van Koornetwerk Nederland. Zie: <https://koornetwerk.nl/corona/steun-voor-herstel-koorsector-na-corona-noodzakelijk>.

²⁶ Bron: Verenigingsmonitor 2021 | Koren, LKCA, p.5

2. Ledenwerving bij kinder- en jeugdchoren

De brede koorsector kan zich inzetten om de hierboven genoemde wervingsmethodes – en andere – in te zetten om animo voor zingen te creëren. Hierin kan worden samengewerkt met Méér Muziek in de Klas (zie ook 1.3.1 en 1.3.2).

3. Landelijke korencarta en online platform voor koren

Een actueel landelijk Online Platform – een korencarta – draagt bij aan de zichtbaarheid en vindbaarheid van koren.²⁷ Koren kunnen daarop zichzelf, hun optredens en ledenwerfacties profileren en direct contact met elkaar leggen, informatie uitwisselen en samenwerking zoeken. Ook een vraag-en-antwoord rubriek kan deel hiervan zijn: “Wie heeft ervaring met...”. Het platform kan filteropties bieden, zoals de interesses van koren, genre, grootte, locatie, etc.²⁸ (Netwerk)leden van Koornetwerk Nederland hebben al eigen databases en lijsten en kunnen hun leden en contacten aansporen om een profiel aan te maken.

Belangrijke aandachtspunten:

- Hoe blijft deze carta actueel, en door wie (lieft koren zelf)? Wat maakt dat koren er belang bij hebben dat hun info up-to-date is, zodat ze hun profiel bijhouden?
- Wat hebben (netwerk)leden van Koornetwerk Nederland nodig om hun leden en achterban te motiveren om hun profiel toe te voegen aan een dergelijke korencarta?
- Zorg ervoor dat projectkoren en informele groepen hierin ook een plek krijgen.

Hiervoor zijn extra financiële middelen nodig en/of een verdienmodel. Dit platform kan (deels) gefinancierd worden door (leden van) Koornetwerk Nederland, uit de contributies aan Koornetwerk Nederland of uit specifieke bijdragen per lid in de vorm van sponsoring. Ook gemeenten en fondsen kunnen hierin een waardevolle rol spelen, in de vorm van financiële ondersteuning, en het beschikbaar stellen van faciliteiten en/of menskracht binnen de ondersteuningsstructuur.

4. Week van de Open Repetities

Het in breed verband organiseren van een ‘Week van de Open Repetities’ zorgt voor zichtbaarheid en aantrekkingskracht van koren en biedt keuzes aan potentiële leden. Als aanbeveling kan KBZON het concept van hun Open Repetitie Week breder inzetten en herhalen.

---

²⁷ KBZON kan wellicht ‘Zet je koor op de carta’ uitbreiden tot zo’n platform en bij Koorzoeker.nl de *lessons learned* opvragen. Eventueel doorontwikkelen tot een mobiele applicatie. Ideaal zou zijn: “Meld je aan als lid van Koornetwerk Nederland en je komt automatisch op de carta”. Dit vraagt om een CRM-systeem.

²⁸ In het verleden was er het commerciële initiatief *Koorzoeker.nl*. Dit is gestopt: het kwam financieel niet uit.

4. Herstel na corona: samen de schouders eronder

Het lijkt erop dat koren de coronaperiode graag achter zich laten. Koren zijn weer volop gaan zingen, haalden optredens in en gingen naar festivals, waarbij afstand houden niet meer hoeft.

Een documentaire als *'Het Dinsdagavondgevoel'* brengt de herinnering aan alles wat koren hebben meegemaakt helder terug in het geheugen. De koorsector is één van de zwaarst getroffen (amateur)kunstvormen, al heeft de periode ook veel gebracht. Corona is geen pandemie meer. Toch blijft het virus een uitdaging voor samen zingen. De gevolgen werken door en corona blijft. Qua veiligheid en financiën vraagt dat om aanpassingen bij, en ondersteuning van, koren.

4.1. Protocollen en richtlijnen

Probleem-en situatieschets: Onveiligheid en onzekerheid

Nog niet iedereen voelt zich veilig. De mogelijkheid van een nieuwe coronavariant/-golf is nog aanwezig. Gevoelens van onveiligheid en onzekerheid blijven een issue. Zeker niet alle koren durfden meteen weer optredens te plannen toen het weer kon.

Wat is nodig? Actuele coronaprotocollen

Actuele protocollen rond corona vragen blijvende aandacht. Daarnaast is goede communicatie rond het onderwerp ook in de toekomst nodig: de koorsector heeft een aanspreekpunt nodig waar ze bij onduidelijkheden en vragen terecht kan.

Aanbeveling: Coronaprotocollen beschikbaar

Koornetwerk Nederland zorgt dat steeds de juiste richtlijnen, routekaarten en/of protocollen op het juiste moment beschikbaar zijn en dat daar op de juiste manier over gecommuniceerd wordt, gematcht met de [Coronamaatregelenladder](#) van de Taskforce Culturele en Creatieve Sector. Dit ontzorgt koren en draagt bij aan duidelijkheid en veiligheid in de koorsector als er weer maatregelen genomen worden.

4.2. Repetitie- en optreedlocaties

Probleem-en situatieschets: Gebrek aan passende repetitie- en optreedlocaties

Koren stopten ook – al dan niet tijdelijk – wegens gebrek aan ruimte om te repeteren of op te treden. Ruimte die groot genoeg is om afstand te houden en bovendien betaalbaar, geventileerd, toegankelijk en bereikbaar. In veel gemeenten is een groot tekort aan dit soort ruimtes terwijl de vraag ernaar blijft. Koren willen voorbereid zijn op eventuele volgende besmettingsgolven.

Wat is nodig? Voldoende passende repetitie- en optreedlocaties

Over de hele sector is behoefte aan passende, betaalbare, toegankelijke, bereikbare, goed geventileerde locaties voor repetities en optredens. Wat deze begrippen precies inhouden, kan per koor verschillen, al naar gelang hun grootte en samenstelling.

Aanbeveling: Repetitieruimte en optreedlocaties

Het is in eerste instantie aan de koren om het signaal af te geven als/dat er een urgent ruimteprobleem is. Wanneer het een 'formeel' probleem is, kan er een netwerk omheen georganiseerd worden dat het volgende kan doen:

- a. Korenbonden kunnen koren inspireren om een band op te bouwen met hun cultuurambtenaar, -coach, of -makelaar. Bijna elke gemeente heeft zo'n 'combinatiefunctaris' in dienst.
- b. Lokale koren kunnen krachten bundelen en bij hun gemeente – wethouder of cultuurmakelaar – de vraag naar locaties neerleggen.
- c. Korenbonden kunnen die verzoeken kracht bij zetten en het agenderen bij provincies.
- d. Koornetwerk Nederland kan in gesprek gaan met VNG om de urgentie van goede en passende voorzieningen voor verenigingen te benadrukken.
- e. Gemeenten kunnen zelf dit signaal oppakken, bijvoorbeeld door een inventarisatie te maken van beschikbare en geschikte locaties²⁹, te zorgen dat er meer betaalbare geschikte locaties beschikbaar komen, en/of door laagdrempelige financiële tegemoetkomingen te regelen voor koren en andere amateurkunstverenigingen.

4.3. Financiële ondersteuning

Probleem- en situatieschets: Verslechterde financiële situatie bij bijna de helft van de koren

Koren die tijdens de coronaperiode leden verloren, kregen te maken met dalende contributie-inkomsten. Veel koren betaalden hun dirigent geheel of gedeeltelijk door, al dan niet voor alternatieve werkzaamheden. In perioden dat wel gerepeteerd kon worden, weken koren uit naar ruimere – en veelal duurder – locaties om op 1,5 m afstand te kunnen zingen. Ook waren er andere extra kosten om aan de veiligheidsmaatregelen te kunnen voldoen. Toen optreden weer kon, was het publiek soms huiverig om te komen. Dat betekende tegenvallende opbrengsten. Dit alles leidt voor sommige koren tot financiële problemen: kosten lopen door of zijn zelfs hoger, terwijl inkomsten zijn gereduceerd.

Bijna de helft van de koren (46%) zegt financiële schade te hebben geleden door de coronaperiode, met een gemiddeld bedrag van € 2.749,-. Het aantal koren in een financieel minder gezonde en zorgwekkende situatie nam toe van 6% tot 8%. Het aantal financieel zeer gezonde koren daalde van 16% naar 11%. Ook dit lijkt een zorgelijke trend.³⁰

Niet alle gemeenten hanteren een flexibel subsidiebeleid om koren door deze periode heen te loodsen. De financiële ondersteuning van koren lijkt ongelijk verdeeld in Nederland: sommige gemeenten bieden basissubsidies maar veelal gaat het om tijdelijke (project)subsidies met soms onnodig ingewikkelde aanvraagprocedures. Dit draagt bij aan de kwetsbaarheid van koren.

Wat is nodig? Structurele financiële ondersteuning

Structurele financiële ondersteuning voor koren blijft belangrijk, zowel vanuit publieke als private middelen (zoals gemeenten en fondsen). Ook is het nodig om niet te snel te stoppen met steunen/of herstelgelden. Toegang tot financiële ondersteuning zou laagdrempelig moeten zijn.

Aanbeveling: Structurele subsidie voor amateurkunst in elke gemeente

Elke gemeente in Nederland zou een toegankelijke subsidiepot moeten hebben ter structurele ondersteuning van lokale amateurkunst, inclusief koren. Koren kunnen lokaal en regionaal hun krachten bundelen om hierom te (blijven) vragen. Korenbonden kunnen deze verzoeken kracht bij zetten.

²⁹ Gemeente Veenendaal heeft dit signaal opgepakt en werkt aan een dergelijke inventarisatie.

³⁰ Bron: *Verenigingsmonitor 2021 | Koren*, LKCA, p.9-10

4.4. Kwaliteit herstellen

Probleem- en situatieschets: Verlies van kwaliteit, kennis en hulpbronnen

Tijdens de coronaperiode ging bij gebrek aan repetities bij veel koren de kwaliteit van de stemmen en de samenklank achteruit. In veel gevallen was ook de kennis van het repertoire weggezakt. Dit alles kon demotiverend werken, zowel voor koorleden als voor dirigenten. Bij andere koren leidde de afstand er juist toe dat zangers zelfstandiger en onafhankelijker konden zingen. Er waren ook koren die afscheid namen van hun dirigent omdat deze door gebrek aan inkomsten op zoek ging naar ander werk, of omdat ze niet in staat bleken hun koor door de crisis te loodsen. Dit zijn geluiden die gevonden werden in diverse koorgerelateerde groepen op Facebook.

Wat is nodig? Stemvorming en koorklank

Voor herstel van stem en koorklank is tijd nodig, geduld en een begripvolle houding van de dirigent. Die moet de juiste werkwijze zien te vinden om koorleden vertrouwen te geven en stapsgewijs weer successen te laten beleven. Ook workshops van koor- en/of zangcoaches kunnen helpen. Voor extra begeleiding en coaching hebben koren financiële middelen nodig (zie 4.3.).

Aanbeveling: Stemvorming en kwaliteit

Dirigenten kunnen samen met de koorbesturen investeren in stemvorming en koorklank en het weer op peil brengen van de repertoirekennis, bijvoorbeeld met goed ingezongen oefen-MP3'tjes. Een overzicht van koorcoaches en workshopleiders kan deel zijn van een centrale kennisbank (zie 7.3.1.).

4.5. Oogst uit coronatijd

Probleem- en situatieschets: Creativiteit en nieuwe vormen van verbinding

De beperkingen door maatregelen rond COVID-19 leidden ook tot creativiteit en nieuwe vormen van verbinding in de koorwereld: dirigenten hielpen elkaar belangeloos in het ontwikkelen van nieuwe vormen van repeteren, er ontstonden Communities of Practice, besturen wisselden ervaringen uit via sociale media, er waren online optredens waarvan iedereen kon meegenieten, enzovoort.

Wat is nodig? Oogst uit coronatijd inventariseren

Het is goed om de winst die de koorsector uit de coronaperiode heeft gehaald op een rijtje te zetten, zodat niet vergeten wordt wat er bereikt is en het gebruikt kan worden.

Aanbevelingen:

1. Verzilveren van winst uit coronatijd

Koornetwerk Nederland kan op (de waarde van) deze winst reflecteren om de sector te versterken, te verbinden en meer zichtbaar te maken. Met deze winst kan de sector langs online wegen bredere doelgroepen bereiken, herstel van de artistieke kwaliteit van koren vergroten met online tools en applicaties, digitale platforms en video-conferencing tools benutten richting meer samenwerking en afstemming, en Communities of Practice inzetten voor het leren van elkaar. En ook langs digitale wegen bijdragen aan het herstel van de maatschappij uit de (corona)crisis. Er zijn middelen nodig om deze kansen te verzilveren.

2. (Stage)opdrachten aan jongeren

Koornetwerk Nederland en haar lidorganisaties en netwerkpartners kunnen (stage)opdrachten verlenen aan digitaal onderlegde jongeren om digitale tools en kanalen beter toegankelijk te maken voor koren. Dit kan ook een ingang zijn om verjonging in het netwerk te stimuleren.

Voorbeelden van de winst uit coronatijd die de sector kan meenemen naar de toekomst

- De samenwerking en het leren van elkaar tussen koren, besturen en tussen dirigenten via sociale mediagroepen en Communities of Practice, ook online. Een goede basis voor een sectorgevoel.
- Dirigenten en koorleden die zichzelf en elkaar hebben bijgeschoold in audiovisuele technieken, waardoor veel koren de drempel naar digitalisering konden nemen.
- Een grote hoeveelheid videomateriaal op YouTube met oefenfilmpjes van liederen, (in)zingoefeningen en online handleidingen ter beschikking van dirigenten en koren.
- De mogelijkheid om via Jamulus en andere platforms zelfs internationaal met elkaar te kunnen zingen en musiceren in digitale koren.
- De ontwikkeling van digitale applicaties ter ondersteuning van koorrepetities, zoals 'Rehearse'.
- De (gratis) mogelijkheden tot online streamen van concerten en optredens om een breder publiek te bereiken, evenals online Open Podia.
- Zang- en techniekcursussen, gratis en te koop als online videolessen.
- Nieuwe verdienmodellen voor dirigenten, zoals ['Zing als vanzelf'](#) van Bert van de Wetering, waaraan duizenden mensen online meededen op zaterdagochtenden.
- De toegenomen bewustwording van de waarde van kunst en cultuur, waaronder koorzang: de periode van gemis liet de nadelige gevolgen voor de samenleving zien.

5. Niet vergrijzen, maar verzilveren

De koorsector als geheel vergrijst, onder meer door gebrek aan jonge aanwas. Dit leidt tot ledenverlies bij koren met relatief veel ouderen. Corona trof voornamelijk oudere koorzangers als 'risicogroep'. Toch willen ouderen, ook vanwege het sociale aspect, actief (blijven) zingen. Daar zijn steeds meer nieuwe vormen voor.

Om dit thema te onderzoeken zijn met name schriftelijke bronnen gebruikt.³¹ Van de Community of Practice (CoP) 'Ouderenkoren' van DirigentenContact was op het moment van schrijven van dit plan nog geen informatie of evaluatie beschikbaar waaruit aanbevelingen voor dit herstelplan gehaald konden worden. Die kan in een later stadium alsnog komen en van waarde zijn. Wel is geput uit de verslagen van de CoP Mannenkoren, die over het algemeen voor dezelfde uitdagingen staan.

5.1. Vergrijzing

Probleem- en situatieschets: Vergrijzing

De maatschappelijke trend van vergrijzing treft ook koren. Die *“trend van vergrijzing heeft de afgelopen drie jaar doorgezet. Bij slechts 5% van de koren verjongde het ledenbestand. Bij ruim een derde bleef de verhouding tussen jong en oud stabiel (35%), en bij 60% was er sprake van vergrijzing. Deze ontwikkeling doet zich voor bij alle koren, ongeacht genre of grootte.”*³²

*“De meeste koren hebben leden in de leeftijdscategorieën 50 t/m 64 jaar (87% van de koren) en 65 t/m 80 jaar (89%). De helft heeft ook leden tussen de 35 en 49 jaar, en 22% leden tussen de 20 en 34 jaar. Het aandeel koren dat jongeren heeft is aanzienlijk kleiner, 4% van de koren heeft tieners als leden en 2% kinderen in de basisschoolleeftijd.”*³³

Wat is nodig? Inzicht en inspiratie

Het is nodig koren inzicht en inspiratie te geven in hoe ze met vergrijzing kunnen omgaan. Dit kan ertoe bijdragen dat ouderen die dat willen, kunnen blijven zingen.

Aanbevelingen:

1. Op zoek naar goede voorbeelden

Korenbonden kunnen op zoek gaan naar goede voorbeelden: Welke seniorenkoren zijn juist gegroeid? *“Is er een aanwijsbare reden te vinden waardoor een koor het goed doet? Wát doen zij dan goed? Kunnen anderen daar wat van leren?”*³⁴ Wat heeft een koor nodig om de negatieve spiraal te keren? Per type koor is een ander verhaal te vertellen. Hier wordt maatwerk gevraagd. Een koor zou van 'avondkoor' kunnen veranderen naar 'overdagkoor' om aantrekkelijk te blijven voor ouderen die het (betaalde) werkzame leven achter zich hebben gelaten.

2. Samenwerking met een ander koor

Als het voortbestaan van een koor op het spel staat, is samenwerking met een ander koor in een vergelijkbare positie een optie. Het kan de moeite waard zijn te onderzoeken of de verschillen overkomelijk zijn en samen sterker te staan.

---

³¹ 'Onderzoek naar opgeheven ouderenkoren - Een kwalitatief onderzoek naar ouderenkoren opgeheven in de periode 2020/2021' en 'Uitwerking enquête de 55+ koorzanger, KBZON nov/dec 2021 - versie 4 definitief

³² Verenigingsmonitor 2021 | Koren, LKCA, p.6

³³ Verenigingsmonitor 2021 | Koren, LKCA, p.5

³⁴ Uitwerking enquête de 55+ koorzanger, KBZON, p.3

Wat bijvoorbeeld gedaan wordt, is zangers of repertoire uitwisselen, samen projecten uitvoeren, gezamenlijk optreden met verdubbeling van publiek en delen van financiële risico's, en samenwerking tussen koren met dezelfde dirigent.³⁵

3. Nieuwe zangvormen

Ouderen kunnen zich ook aansluiten bij nieuwe en groeiende vormen van zingen voor senioren, zoals 'Rock koren My Generation'.

5.2. Ledenverlies

Probleem- en situatieschets: afnemend ledental

Als gevolg van toenemende vergrijzing neemt het aantal (actieve) leden van koren af en dalen contributie-inkomsten. Terwijl enthousiaste gepensioneerde bestuurders waardevol kunnen zijn voor de vereniging, geven koren ook aan dat het steeds moeilijker wordt om (goede) bestuurders te vinden. De coronacrisis heeft dit probleem versterkt.

*"In de twee jaar voorafgaand aan de coronapandemie (2018-2020) steeg bij 22% het aantal leden, bij 41% bleef het gelijk en bij 37% daalde het. Dat is nagenoeg gelijk aan de periode 2015-2018. Na het uitbreken van de coronapandemie ziet 50% van de koren het ledenaantal dalen, bij 49% bleef het gelijk en bij bijna geen enkele vereniging (1%) steeg het aantal leden."*³⁶

Wat is nodig? Ledenwerving onder de aandacht en focus op 55+

Om als (ouderen)koor te blijven bestaan, is het nodig dat ledenwerving een voortdurend punt van aandacht is. KBZON adviseert seniorenkoren niet te focussen op jonge leden, maar te werven in de 55+ groep: *"Deze groep is veelal nog vitaal. En is mogelijk al bezig met denken over het leven na de arbeid. Bovendien sluit deze leeftijdsgroep aan bij het bestaande ledenbestand, dat in veel gevallen al ouder is."*³⁷

Aanbeveling: Project 55+ KBZON

37 koren hebben aangegeven belangstelling te hebben voor een gezamenlijk project met KBZON rond de werving van de 55+ doelgroep. Oratoriumverenigingen, mannen- en popkoren staan hier het meest voor open. Koor netwerk Nederland kan KBZON vragen dit project uit te voeren, zodat het hele netwerk hiervan kan leren. Hiervoor zijn financiële middelen en menskracht nodig.

5.3. Dreigende opheffing

Probleem- en situatieschets: Dreigende opheffing is demotiverend

Ledenverlies staat het voortbestaan van ouderenkoren in de weg en kan leiden tot (dreigende) opheffing. Dit kan demotiverend werken voor koorleden en dirigent.

³⁵ Volgens de 'Uitwerking enquête de 55+ koorzanger' blijkt hieraan in het veld geen sterke behoefte te zijn. Bij alle typen seniorenkoren is de intentie tot samenwerking zeer matig of niet aanwezig. Dit kan komen door behoefte aan zelfstandigheid en gehechtheid aan eigen cultuur en identiteit, of een gevoel concurrenten te zijn die in dezelfde vijver vissen. Ook ego of zakelijke belangen van dirigenten spelen hierbij een rol.

³⁶ Verenigingsmonitor 2021 | Koren, LKCA, p.5

³⁷ Uitwerking enquête de 55+ koorzanger, KBZON, p.3

Wat is nodig? Stilstaan bij toekomstperspectief

Koren en hun besturen die in hun voortbestaan bedreigd worden, zouden de tijd moeten nemen om bewust stil te staan bij hun toekomst(perspectief): willen we opheffen of juist doorgaan? En hoe zouden we een eventuele opheffing of doorstart willen vormgeven?

Aanbevelingen:**1. Zelfreflectie: Opties onderzoeken en keuzes maken**

Het is wenselijk dat koren die in hun voortbestaan bedreigd worden, stilstaan bij wat voor hen belangrijk is. Door opties te onderzoeken, kunnen ze bewuste keuzes maken en de consequenties accepteren: bijvoorbeeld dat het koor richting opheffing beweegt en er tot die tijd het beste van maakt.

2. Inspiratie voor een doorstart

Als koren besluiten te willen doorgaan, kunnen ze inspiratie halen uit de aanbevelingen bij 5.1.

6. Diversiteit en Inclusie

De koorsector is enorm veelzijdig: veel genres en stijlen; amateurs én professionals; alle leeftijden; met en zonder instrumenten; statisch, bewegend of theatraal; door het hele land; in een keur aan groepsgroottes, samenstellingen en organisatievormen. Dus voor elk wat wils. Dat is iets om te vieren en uit te dragen!

Veelzijdigheid staat echter niet gelijk aan diversiteit en inclusie. Op dat terrein is het nodige te winnen in de koorsector. Dit is van belang omdat het maatschappelijk hoog op de agenda staat en ertoe kan bijdragen dat de koorsector relevant, toegankelijk en aantrekkelijk is voor iedereen.

Wat is het?

Diversiteit houdt in dat je als koor, bond, organisatie en koorsector als geheel de samenleving weerspiegelt: in etnisch-culturele achtergrond, gender, beperking, seksuele oriëntatie, religie, sociaaleconomische status, opleidingsniveau en leeftijd.

Inclusie gaat over het benutten van de kracht van diversiteit. Daarnaast gaat het over de mate waarin makers, producenten, medewerkers en publiek van alle identiteiten - zichtbaar of niet - zich welkom, veilig, gerespecteerd en gehoord voelen en onderdeel zijn van idee- en besluitvorming.

Toegankelijkheid gaat over het gelijkwaardig vindbaar, bereikbaar en toegankelijk zijn voor iedereen: fysiek, informatief, digitaal, sociaal en financieel.³⁸

6.1. Visie ontwikkelen

Probleem- en situatieschets:

Op dit moment staat Diversiteit & Inclusie nog nauwelijks op de agenda van Koornetwerk Nederland en is er nog geen gedeelde visie op ontwikkeld.

Wat is nodig? Leading by example

Nodig is dat het bestuur van Koornetwerk Nederland een voortrekker en inspirerend voorbeeld is voor het netwerk door een bestuursvisie op Diversiteit en Inclusie te ontwikkelen (de 'why').

Aanbevelingen:

1. Code Diversiteit en Inclusie

Het bestuur van Koornetwerk Nederland neemt kennis van de [Code Diversiteit & Inclusie in de Culturele sector](#) en overweegt of het netwerk zich hierbij zou moeten/willen aansluiten.

Als penvoerder van deze code kan LKCA hierin adviseren.

2. Bestuursvisie ontwikkelen

Koornetwerk Nederland agendeert dit thema in het bestuur en ontwikkelt er een eigen bestuursvisie op.

---

³⁸ Bron: Code Diversiteit & Inclusie, p.6

6.2. Draagvlak creëren

Probleem- en situatieschets: draagvlak onbekend

Er is nog niet uitgezocht hoeveel draagvlak en commitment er in het netwerk is om met dit thema aan de slag te gaan. Vaak gehoorde opmerkingen tijdens de voorbereiding van dit plan waren: “Dit is een moeilijk onderwerp” en “Wat moet ik hierover zeggen?” Er lijkt schroom te zijn om koren te ‘verplichten tot iets’ of om over dit onderwerp te praten. Koren en organisaties zijn immers autonoom en hebben het recht te bepalen wie zij wel en niet toelaten. Respondenten die al met het thema bezig zijn, wijzen juist op het belang en de voordelen ervan. Maar ze ervaren ook drempels.

Wat is nodig?

- **Open dialoog**
Een open dialoog is nodig om draagvlak en commitment te creëren onder leden; dit kan bijdragen aan bewustwording van blinde vlekken en aan gedragsverandering in het netwerk.
- **Initiatiefgroep**
In en rond het netwerk kan een kleine groep individuen gevonden worden uit verschillende werelden en disciplines, die – zo mogelijk vanuit eigen ervaring – gemotiveerd zijn om dit thema op te pakken. Verandering begint vaak bij een kleine groep met een gedeelde droom die energie geeft. Vanuit zo’n groepje verspreidt verandering zich als een olievlek als de juiste mensen erop aanhaken.

Aanbevelingen

1. **‘Diversiteit & Inclusie’ tijdens een Ledendag**
Het bestuur van Koornetwerk Nederland draagt uit naar de leden of/dat het dit thema belangrijk vindt. Op basis van de bestuursvisie komt het thema aan de orde tijdens een Ledendag, bij voorkeur onder leiding van een (ervarings)deskundige met dialoog als werkvorm.
2. **Initiatiefgroep vormen**
Koornetwerk Nederland gaat na of er binnen het netwerk een groep te vinden is die aanhaakt bij het thema. Vraag hen met ideeën en initiatieven te komen die Diversiteit & Inclusie in de koorsector bevorderen en die passen binnen de visie van Koornetwerk Nederland. Stuur aan op snelle successen die inspirerend zijn voor het netwerk en in de sector.

6.3. Aan de slag met 4 P’s

Bij voldoende bewustwording, draagvlak en commitment in het netwerk - en vanuit een visie op het thema - kan gewerkt worden aan een Plan van Aanpak. In de Code Diversiteit & Inclusie kent een dergelijk plan 4 P’s: Programma, Publiek, Personeel en Partners.³⁹ Hieronder dienen deze P’s als kapstok voor een aantal praktische aanbevelingen waaraan nu al gewerkt kan worden.

6.3.1. Aanbevelingen ‘Programma’

Met ‘Programma’ wordt bedoeld de producten en diensten en het (artistiek) aanbod van verenigingen en andere organisaties.

---

³⁹ De publicatie ‘Groeien naar meer inclusie in de culturele sector: Van Theory of Change naar meetplan’ kan – aanvullend op de adviezen van de Code Diversiteit & Inclusie – handvatten bieden om inclusie te monitoren.

1. Inclusieve programmering koorfestivals

Korenbonden kunnen hun eigen festivals 'inclusief' programmeren door ruimte te maken voor verschillende groepen en genres. Nodig specifieke koren uit die de diversiteit van Nederland laten zien. Maak ruimte voor vragenvuurtjes en 'meet & greets' tussen koren om interactie tussen verschillende koorwerelden te bevorderen.

2. Inclusieve koorontmoetingen

Vanuit de gedachte 'Inclusie moet je doen' brachten meerdere mensen het idee naar voren van terugkerende *Inclusieve koorontmoetingen*, die genres en deelnemers nader tot elkaar brengen. Deelnemers zijn koren die de volle breedte van de koorsector laten zien: een professioneel klassiek koor (al dan niet met orkest), een shantymoor, een Arabisch koor, een jeugdkoor, een popkoor met band, een Participatiekoor, een Wereldkoor, een gospelkoor, een kerkkoor, een informeel ensemble zonder dirigent, koren die genre overstijgende *fusion* brengen, etc. Er is ruimte voor ontmoeting en uitwisseling, voor elkaar optreden, samen zingen, workshops over inclusie, samen eten, dansen. De koren houden elkaar een spiegel voor: wat heeft de één waar de ander wat van kan leren? Aan het einde een openbaar slotconcert.

Koornetwerk Nederland kan een dergelijk 'Diversiteitsfeest' adopteren, en ruimte bieden om het in samenwerking met haar leden – zoals het Nederlands Koorfestival – te organiseren. Dit draagt bij aan het 'D&I profiel' en aan nieuwe beeldvorming. Koornetwerk Nederland stelt het eigen netwerk hiervoor open en communiceert erover in nieuwsbrief en sociale mediakanalen.

Good Practice: Uncut

Professionele koren kaarten vraagstukken rond inclusie aan in hun programmering. Denk aan de voorstelling *Uncut* van het Nederlands Kamerkoor waarin de transitie van een transvrouw vanuit verschillende perspectieven wordt belicht.

6.3.2. Aanbevelingen 'Publiek'

Met 'Publiek' wordt bedoeld de doelgroepen waarop het (programma)aanbod is gericht en de communicatie met deze doelgroepen.

1. Communicatiebeleid

Neem het thema 'Diversiteit en Inclusie' expliciet mee in communicatiebeleid. Dit geldt voor Koornetwerk Nederland als geheel, voor de leden én voor koren in het land.

2. Digitale toegankelijkheid

Maak de website van Koornetwerk Nederland '[Drempelvrij](#)' en inclusief bij een upgrade. Dit geldt ook voor andere online en digitale uitingen zoals de nieuwsbrief en sociale mediakanalen.

De leden van Koornetwerk Nederland kunnen uitgenodigd worden om hier ook aandacht aan besteden. In Nederland is het verboden om bij het aanbieden van goederen en diensten onderscheid te maken tussen mensen met en zonder beperking. Daar vallen websites ook onder.

3. Kennisbank

Als er een kennisbank komt (zie 7.3.1.), maak Diversiteit en Inclusie dan expliciet tot een rubriek.

6.3.3. Aanbevelingen 'Personeel en partners'

Met 'Personeel' wordt bedoeld de leden en werkenden – betaald en onbetaald – in het netwerk en in de sector. 'Partners' zijn externe samenwerkingspartners en opdrachtnemers.

1. Samenstelling bestuur en leden Koornetwerk Nederland

Zorg voor een meer diverse samenstelling van het bestuur van Koornetwerk Nederland.

Blijf werken aan het verder diversificeren van Koornetwerk Nederland als netwerk: 'Zingen voor je leven' van Kanker in Beeld is al lid van Koornetwerk Nederland. Mogelijk kunnen ook andere organisaties benaderd worden voor lidmaatschap, zoals Participatiekoren. Zoek ook nadere aansluiting bij de gospelkoren.

2. Diversiteit en inclusie in koren

Het omarmen van diversiteit en inclusie kan een (kinder)koor veel brengen. Door andere doelgroepen te benaderen wordt bijvoorbeeld de kans groter om nieuwe leden te vinden.

3. Good practices onder de aandacht brengen

- a. Koornetwerk Nederland kan initiatieven als het [Leerkoor](#) in Amsterdam Zuidoost⁴⁰ een podium geven, en kinderkoren aanmoedigen met dergelijke initiatieven aan de slag te gaan, om zo elk kind de kans te geven hoogwaardig zang-/muziekonderwijs te genieten.
- b. Er zijn steeds meer koren met en voor 'speciale doelgroepen': mensen die leven met een ziekte, een beperking, of een specifieke achtergrond. Deze koren vervullen een sociale en maatschappelijke rol en kunnen veel inspiratie bieden aan de bredere koorsector. Dat is een prachtige ontwikkeling die meer aandacht verdient. Koornetwerk Nederland kan deze inclusieve koor- en zangvormen en initiatieven onder de aandacht brengen, en een nader uitgewerkte versie van de bijlage beschikbaar maken als deel van een kennisbank.
- c. LKCA heeft een [Landkaart Inclusieve Podiumkunsten](#) ontwikkeld die aanbeveling verdient. Daar is veel ruimte beschikbaar voor koren die aandacht besteden aan inclusie.

Good Practice - Annick Reitsma – Opmerking n.a.v. Facebook Poll 3 juni 2022

"Ik ben zelf koorlid en bestuurslid met een beperking en kom met de rolstoel naar repetities. Wij letten op de toegankelijkheid van de repetitieruimte, mocht het vies weer zijn dan kan er altijd een oproepje in de appgroep gegooid worden en is er vrijwel altijd wel vervoer te regelen. Zou het echt niet anders kunnen, dan zou er ook nog wel via Zoom in mee te doen zijn met de repetitie of kan iemand een opname maken met de telefoon. Verder voorzien we zoveel mogelijk in oefenmateriaal, soms via het programma Musescore (wel een klusje om alles in te voeren) of de dirigente speelt in op de piano."

4. Bevorderen van diversiteit onder koordirigenten

Het is nodig dat 'Diversiteit en Inclusie' in opleidingen voor koordirigenten hoog op de agenda komt te staan, zodat er voor koren meer te kiezen valt. Koornetwerk Nederland kan in gesprek gaan met Dirigentenwerkplaats als lid van Koornetwerk Nederland over het vergroten van de diversiteit onder hun studenten, als bijdrage aan de diversificatie van de dirigentenpopulatie.

---

⁴⁰ Het Leerkoor Zuidoost is opgericht door Nieuw Vocaal Amsterdam in samenwerking met het [Leerorkest](#).

7. Versterken organisatiekracht

In 2017 kwam het 'Manifest Samen Zingen 2020' uit, om te komen tot een sterkere, vitale koorwereld. 'Verbinding' is daarin de missie: *"een hecht netwerk van amateurs, professionals, korenbonden en festivals die het samen zingen in al haar diversiteit vertegenwoordigen en samen werken om langetermijndoelen te bereiken. Een netwerk waarin koren van alle regio's, stijlen en niveaus zich thuis voelen, en waartussen uitwisseling en doorstroom plaatsvindt. Een netwerk dat gewaarborgd wordt in een centraal platform, een 'NOC*NSF', dat gevoed en erkend wordt door de koorwereld zelf én door de samenleving, en in 2020 en definitieve vorm heeft."* Verbinding richting dit hechte netwerk is vandaag nog steeds de missie om de koorwereld vitaal en krachtig te houden.

De coronacrisis heeft geleerd dat de koorwereld naast vitaal en krachtig ook wendbaar en weerbaar moet zijn. Om dit te bereiken is een hecht netwerk met een goede ondersteuningsstructuur onontbeerlijk.

7.1. Hecht netwerk en sectorbewustzijn

7.1.1. Koorlandschap

Probleem- en situatieschets: Koorlandschap onvoldoende in beeld

Het koorlandschap in Nederland is ten dele in kaart gebracht. Een belangrijk aantal koren heeft zich verenigd in korenbonden, waarvan een deel een netwerk vormt binnen Koornetwerk Nederland. Een ander deel is voor Koornetwerk Nederland nog relatief onbekend, zoals de groeiende groep 'informele koren'⁴¹. Het LKCA werkt aan een onderzoeksrapport 'Onzichtbaar zingen' rond informele koren. Hierin staan onder meer hun diverse verschijningsvormen, ondersteuningsbehoeften en knelpunten waar ze tegenaan lopen. Dit rapport was ten tijde van schrijven van dit plan nog niet verschenen.

Wat is nodig? Koorlandschap: 'informele koren'

Van 'informele koren' gaat mogelijk veel vernieuwingskracht uit. Zij kunnen een verrijking zijn voor Koornetwerk Nederland én ze kunnen baat hebben bij aansluiting bij het netwerk van Koornetwerk Nederland. Het is daarom een wederzijds en wederkerig belang om deze 'informele koren' in beeld te krijgen en ze als netwerk te betrekken.

Aanbeveling: Koorlandschap in kaart brengen als basis voor netwerkversterking

Koornetwerk Nederland kan stimuleren dat het koorlandschap verder in kaart wordt gebracht, dat hiaten worden opgespoord en opgevuld en dat verschillende 'communities' elkaar kunnen vinden. Dit is een belangrijke basis om het netwerk te versterken en te kunnen werken aan een 'sectorgevoel'. Onderdeel hiervan is het in beeld krijgen van de 'informele koren'.

---

⁴¹ 'Informele' koren zijn koren die geen formeel rechtspersoon zijn en/of niet bij een korenbond zijn aangesloten. Het gaat om kleinschalige, hechte groepen, met of zonder dirigent, die niets hebben vastgelegd qua verantwoordelijkheden en financiën. Maar ook om koren die zijn opgericht door een ZZP'er (bijvoorbeeld een dirigent) of (ander) bedrijf, onderdeel zijn van een Centrum voor de Kunsten of muziekschool, of ingebed in een welzijnsinstelling, kerk, of school.

(Bron: *Kunstbeoefening in groepsverband, Landelijke bijeenkomst amateurkunstondersteuning, 18 maart 2022*)

7.1.2. Ondersteuningsfunctie

Probleem- en situatieschets: Ondersteuning voor (bestuur) Koornetwerk Nederland ontoereikend

In opdracht van LKCA heeft BMC⁴² de ondersteuningsstructuur voor de amateurkunstsector in kaart gebracht. BMC concludeerde dat deze ontoereikend, versnipperd en niet afgestemd is. Bovendien is deze structuur onevenredig verdeeld over het land en in een aantal regio's zelfs afwezig. In tweederde van de gemeenten is geen ondersteuning.

Als koepelorganisatie van korenbonden en andere koororganisaties kan Koornetwerk Nederland gezien worden als deel van de ondersteuningsstructuur. Het netwerk wordt op dit moment nog aangedreven door vrijwilligers, die met grote inzet en mooie resultaten ook uitvoerende taken op zich nemen. Tijd, menskracht en middelen ontbreken echter om het netwerk naar wens op professionele wijze te versterken en de veelheid van prioriteiten aan te pakken.

Wat is nodig? Koornetwerk Nederland versterken als deel van ondersteuningsstructuur

Het ligt buiten de scope van dit plan om de ondersteuningsstructuur van Koornetwerk Nederland als geheel te versterken. Gezien de belangrijke rol die Koornetwerk Nederland speelt in het richting geven aan beleid, en het ondersteunen en verbinden van de koorsector als geheel, is het wenselijk dat er structurele ondersteuning komt.

Aanbeveling:

1. Betaalde ondersteuning voor bestuur Koornetwerk Nederland

Het bestuur van Koornetwerk Nederland kan zich het komende jaar samen met haar leden buigen over een toekomstbestendige organisatiestructuur met bijbehorend meerjarenplan. Daarbij hoort ook het vrijmaken van middelen ter ondersteuning van het vrijwillige bestuur.

2. Elke gemeente in Nederland een cultuurambtenaar en/of -makelaar

In elke gemeente in Nederland zou een cultuurambtenaar en/of cultuurmakelaar moeten zijn met voldoende uren en faciliteiten om amateurkunstorganisaties te ondersteunen en verbinden.

7.1.3. Sectorbewustzijn en belang van netwerkorganisatie

Probleem- en situatieschets: Zwak sectorbewustzijn

Het is de vraag hoe sterk het 'sectorbewustzijn' onder koren is⁴³. De benaming 'koorsector' lijkt vooral nog een categorie van buitenaf te zijn, al komt het door corona nu ook veel meer van binnenuit. De grote veelzijdigheid onder koren is een kracht én een zwakte tegelijk. Het maakt het tot een uitdaging om een gezamenlijke stem en geluid te vinden met impact.

Wat is nodig? Sectorbewustzijn uitbouwen

Meer 'sectorbewustzijn' is nodig in de koorwereld voor de ontwikkeling van een krachtig en breed gedragen stemgeluid, waarmee de sector bereik heeft van betekenis. De coronapandemie heeft duidelijk gemaakt dat een crisis mensen laat voelen dat ze elkaar nodig hebben. De sector is lange tijd niet zo 'één' geweest als nu met erkenning van de enorme veelzijdigheid. We kunnen hiervan

---

⁴² In: 'Revitalisering van de amateurkunst - Investeren in een betere ondersteuningsstructuur', paragraaf 4.3.

⁴³ Een Facebook Poll op 13 mei 2022 in 'Koorkracht!' wees uit dat 41% van de stemmers zich verbonden voelt met het eigen koor/ensemble, 15% met de muziek en met Zingend Nederland, 14% met koren in hetzelfde muziekgenre en 11% met de kunst- en cultuursector. Er werden 98 stemmen uitgebracht, dus dit is slechts een indicatie en geen wetenschappelijk bewijs.

leren dat 'urgentie' de sector samenbindt en bijdraagt aan 'sectorbewustzijn'. Het is nodig dat duidelijk wordt wat nu urgent is zodat de sector op dat vlak haar stem eenduidig kan laten horen.

Aanbeveling: Sectorbewustzijn bevorderen langs urgente thema's

Koornetwerk Nederland kan bijdragen aan een 'sectorbewustzijn' door urgenties en belangrijke thema's naar voren te brengen en ideevorming hierover te stimuleren.

7.2. Koornetwerk Nederland als 'Vereniging 3.0'?

Probleem- en situatieschets: Koornetwerk Nederland op weg naar 'Vereniging 3.0'

De koorsector staat voor uitdagingen die niet geïsoleerd kunnen worden aangepakt. In de huidige tijd verbinden mensen zich meer en meer in flexibele netwerken. Dit kan spanning opleveren binnen de traditionele verenigingsstructuur met een van bovenaf 'dirigerend' bestuur. Een verdere doorontwikkeling van de organisatiestructuur van Koornetwerk Nederland, bijvoorbeeld in de richting van een 'Vereniging 3.0', is dan een optie.

In de transformatie naar de Vereniging 3.0 gaat het niet primair om het aanpakken van de formele structuur van de vereniging, maar om de vraag hoe je alle leden en geledingen zoveel mogelijk kunt betrekken bij de inhoud die hen raakt.⁴⁴

Wat is een vereniging 3.0?

Een Vereniging 3.0 gaat steeds op zoek naar waar de urgentie en de energie zit in de samenleving en/of de sector en geeft ruimte voor gezamenlijk initiatief rond overkoepelende thema's, generieke trends, nieuwe kansen en doelen voorbij de lidorganisaties en het netwerk zelf. Inhoud staat voorop, de structuur is volgend. Een Vereniging 3.0 is niet primair de belangenbehartiger van de leden, maar een organisatie die vernieuwing creëert via samenwerking en co-creatie in een netwerkgerichte werkwijze. Dit betekent ook denken in partner- en bondgenootschappen, en minder in termen van concurrentie of centrale sturing. Een Vereniging 3.0 haalt inkomsten niet exclusief uit ledenbijdragen en subsidies, maar maakt gebruik van meerdere inkomstenbronnen en 'hybride' verdienmodellen.

Koornetwerk Nederland heeft de rechtspersoonsvorm van een vereniging, maar beweegt al wel richting de Vereniging 3.0 door zich als netwerk te manifesteren. Naast de traditionele korenbonden (i.c. verenigingen) kunnen ook zogenoemde 'netwerkliden' zich bij Koornetwerk Nederland aansluiten. Dat zijn entiteiten die de doelstellingen van Koornetwerk Nederland onderschrijven (stimuleren en bevorderen van (koor)zang in Nederland), ongeacht de rechtsvorm die zij hebben. Het valt te verwachten dat binnen Koornetwerk Nederland de discussie zal doorgaan in welke richting de organisatie zich verder ontwikkelt, gezien de veranderende netwerksamenleving.

Wat is nodig? Transitieproces naar Vereniging 3.0

Om de organisatiedoelen te halen en als vereniging flexibeler in te kunnen spelen op vragen en uitdagingen in en rond de koorsector, is het raadzaam om het transitieproces naar een Vereniging

---

⁴⁴ Bron: Vernieuwen met Vereniging 3.0; Positioneren, innoveren en ontwikkelen in de praktijk, I. Pouwels, Van Spaendonck, 2019

3.0 te (ver)volgen. Daarvoor is het nodig dat het belang en de meerwaarde van een netwerkgerichte werkwijze rond thema's duidelijk wordt ervaren door leden.

Aanbevelingen:

1. Versterken van vernieuwingskracht in 'Vereniging 3.0'

Koornetwerk Nederland kan in het komende jaar met de leden de route richting Vereniging 3.0 verkennen. Zo'n proces vraagt tijd. Daarbij kan het helpen als lidorganisaties naast een bestuurslid ook hun directeur of medewerker meenemen naar bijeenkomsten van Koornetwerk Nederland. Dan wordt de informatie breder gedeeld en kan deze sneller indalen in alle geledingen.

2. Subnetwerken organiseren rond thema's, urgenties en prioriteiten

Koornetwerk Nederland kan – mede aan de hand van dit Herstel- en Toekomstplan – een prioritering maken in thema's en daarbij ruimte geven aan mensen en partnerschappen die deze thema's adresseren en die de organisatiekracht van individuele koren en korenorganisaties versterken. Een Subnetwerk Kinder- en Jeugdzang kan hiervan een voorbeeld zijn (zie 1.1.).

Good Practice: Het kersverse [lokale koornetwerk in Lochem](#) met Bea Kieskamp als initiatiefnemer.

7.3. Digitale mogelijkheden benutten

7.3.1. Kennisbank

Probleem- en situatieschets: Gebrek aan kennismanagement

Kennis is versnipperd binnen de koorwereld én binnen het netwerk van Koornetwerk Nederland. Daarmee is deze moeilijk vindbaar voor koren. Het wiel wordt vaak meerdere malen uitgevonden. Koornetwerk Nederland heeft een ledenbestand van korenbonden en netwerkpartners. Koornetwerk Nederland heeft geen direct contact met de koren die lid zijn van de bonden of met koren die nergens bij zijn aangesloten (de zogenaamde informele koren).

Wat is nodig? Centrale kennisbank

Het biedt grote voordelen om relevante kennis en informatie voor de koorsector op één plek te delen in een centrale kennisbank. Dit zou de huidige versnippering en dubbelingen tegengaan.

Aanbeveling:

1. Ontwikkelen van een centrale (online) kennisbank⁴⁵

De Werkgroep Diensten van Koornetwerk Nederland heeft hierin een voorzet gegeven. De organisatie kan dit met de leden oppakken aan de hand van vragen als: Hoe kan Koornetwerk Nederland dit als netwerk (beter) organiseren? Welke kennis hoort in zo'n Kennisbank thuis? Hoe wordt gezorgd dat deze kennis actueel blijft? Een inspiratiebron kan zijn de vroegere Verenigingswijzer van het VNK. Koornetwerk Nederland kan een financieel potje beschikbaar stellen om de uitwerking van dit idee tot een plan te bekostigen.

---

⁴⁵ Onder de Kennisbank kunnen allerlei rubrieken vallen. Een categorisering is voorgesteld in het rapport van de Werkgroep Diensten. Ook dit Herstelplan benoemt een aantal categoriën, zie: 2.1.3. aanb. 1.; 3.3. aanb. 1. en 3.; 4.4. aanb. 2.; 6.3.2. aanb. 3.; 6.3.3. aanb. 3b.

2. Aanstellen van een Kennismanager

Op basis van een plan kan Koornetwerk een Kennismanager aanstellen die de kennisbank ontwikkelt en beheert. Hiervoor zijn extra financiële middelen nodig.

7.3.2. Leden- en relatiebeheer

Probleem- en situatieschets: Geen systeem voor leden- en relatiebeheer

Koornetwerk Nederland heeft als netwerk momenteel geen toegankelijk systeem voor leden- en relatiebeheer. Korenbonden beheren hun eigen ledenbestand ieder afzonderlijk. Ook netwerkleden hebben hun eigen aanpak van relatiebeheer. Dat maakt het niet eenvoudig om elkaar (snel) te vinden en om verbindingen te leggen.

Wat is nodig? Een systeem voor leden- en relatiebeheer

Met een groeimodel en wellicht 'Vereniging 3.0' voor ogen wordt het nut en de noodzaak van elkaar eenvoudig kunnen vinden, bereiken en verbinden steeds groter. Een vorm van (centraal) leden- en relatiebeheer biedt vele voordelen.

Aanbeveling: Customer Relations Management systeem

Koornetwerk Nederland kan het gesprek aangaan met de leden over belang en wenselijkheid van een CRM (Customer Relations Management) systeem. Een CRM-systeem biedt vaak ook vele andere opties, zoals nieuwsbrieven en facturen versturen, een kalenderfunctie en een koppeling naar de website.⁴⁶ Hieraan zijn kosten verbonden voor het gebruik van de applicatie en voor het (laten) inrichten ervan. Mogelijk kan hierin worden samengewerkt met andere koepelorganisaties in de cultuur- en amateurkunstsector.

7.4. Overige aanbevelingen

7.4.1. Gedragscodes

Probleem- en situatieschets: Gedachtegoed gedragscodes

Er zijn drie **gedragscodes** voor de culturele en creatieve sector: de Fair Practice Code (zie 2.2.1.), de Governance Code Cultuur en de Code Diversiteit en Inclusie (zie 6.1.). Op dit moment hanteert Koornetwerk Nederland deze codes tot op zekere hoogte.

Wat is nodig? Onderschrijven van de gedragscodes

Het is wenselijk het gedachtegoed van de codes actiever uit te dragen en breder toe te passen in het netwerk. Dit kan bijvoorbeeld door de codes te vertalen naar concrete stappen en op te nemen in meerjarenbeleid rond 'fair practice', 'good governance' en 'diversiteit en inclusie'.

Aanbevelingen:

1. Gedragscodes agenderen

Het bestuur van Koornetwerk Nederland kan de gedragscodes binnen een jaar agenderen op een Algemene Ledenvergadering als input voor het meerjarenbeleidsplan.

---

⁴⁶ Het Belgische Koor & Stem introduceert momenteel het Ledenbeheersysteem [TWIZZIT](#) voor koren in België. Koornetwerk Nederland kan hier inspiratie halen. De AVVN (Algemeen Verbond van Volkstuindersverenigingen in Nederland) biedt leden als [Shared Service](#) een CRM-systeem, genaamd [e-Captain](#).

2. Koren op de gedragscodes wijzen

Bestuur en leden van Koornetwerk Nederland kunnen via hun communicatiekanalen de koren in Nederland wijzen op de gedragscodes en het belang van handelen daarnaar.

Good Practice: De [Open Club](#)

De Open Club-gedachte en 'mindset' sluiten goed aan bij de gedragscodes. Het concept is afkomstig van NOC*NSF en de sportbonden. "Een Open Club is een organisatie die een open houding heeft, maatschappelijk betrokken is en vraag- en buurtgericht denkt. Daarnaast is de Open Club ondernemend, staat open voor samenwerkingen, en gaat op zoek naar (maatschappelijke) activiteiten die de hoofdactiviteit versterken. [...]" Er zijn "4 ingrediënten te benoemen die centraal staan bij de Open Club: de open houding, vraaggerichtheid, ondernemerszin en samenwerking. Elke organisatie kan met behulp van deze ingrediënten stappen zetten om meer 'open' te worden." Koren, korenbonden en Koornetwerk Nederland kunnen overwegen een 'Open Club' te worden.

7.4.2. Professionele koren

Probleem- en situatieschets: Uitdaging om hoge niveau vast te houden

Professionele koren staan voor een grote uitdaging in het vasthouden van het hoge internationaal vermaarde niveau dat in de afgelopen 50 jaar is opgebouwd. Dit blijkt uit gesprekken met medewerkers van het Nederlands Kamerkoor. Enerzijds zit dat in de ondersteuning door de overheden: waar er ongeveer 10 orkesten structureel ondersteund worden, geldt dit lang niet voor alle professionele koren. Anderzijds is het moeilijk om kwalitatief hoogwaardige zangers en dirigenten aan te trekken. Er moeten veel mensen uit het buitenland worden gehaald. De concurrentie met het buitenland verliezen ze op sommige vlakken.

Wat is nodig? Masterplan Professionele Koren afwachten

De professionele koren ontwikkelen een Masterplan Professionele Koren. Dit plan wordt verwacht in het najaar van 2022. Mogelijk staan hierin voor Koornetwerk Nederland punten om bij aan te sluiten en/of te ondersteunen.

Aanbeveling: Aansluiting zoeken bij Masterplan Professionele Koren

Koornetwerk Nederland kan met, en vanuit, dit eigen Herstel- en Toekomstplan aansluiting zoeken bij het Masterplan van de professionele koren, vanaf het moment dat dit is verschenen. Dit kan via het overleg van de professionele koren in Nederland, dat Koornetwerk Nederland faciliteert. Waar mogelijk en wenselijk kunnen partijen krachten bundelen bij de uitvoering van wederzijdse plannen.

7.4.3. Koorbesturen

Probleem- en situatieschets:

- **Het vinden van goede bestuursleden**

Dit wordt voor veel koren steeds lastiger. Koren vergrijzen en kinder- en jongerenkoren zijn veelal afhankelijk van ouders als bestuursleden die verdwijnen als hun kinderen het koor ontgroeien. Verder hebben veel koorleden het druk. Het aantal zeer (organisatie)krachtige koren is sinds 2018 geslonken van 13% naar 6% van het totaal; het aantal kwetsbare koren is gestegen met van 10% naar 13% van het totaal. Dat is een zorgelijke trend.⁴⁷

---

⁴⁷ Bron: VerenigingsMonitor 2021 | Koren, LKCA, p.4

- **Toenemende regeldruk**

Een bestuursfunctie wordt in toenemende mate als onaantrekkelijk ervaren: bestuurders krijgen te maken met steeds meer **regelgeving** vanuit de overheid die als ballast en (gevoelde) verantwoordelijkheid wordt ervaren. Dat verstoort het plezier van besturen, waar dat voor veel (amateur)koren toch al een noodzakelijk kwaad is.

Aanbevelingen:

1. Leden van Koornetwerk Nederland kunnen (elkaar en) koorbesturen ondersteunen en koren adviseren bij het vinden van bestuursleden, onder meer door bevordering van uitwisseling tussen koorbestuurders.
2. Volwassen koren kunnen fuseren of een alliantie aangaan met een kinder-of jeugdkoor, waardoor twee koren onder één bestuur vallen en per saldo minder bestuursleden nodig zijn.

Good practice: Toekomstcheck voor organisaties

Kunstloc Brabant biedt een [‘Toekomstcheck voor organisaties’](#), die koren(bonden) kunnen gebruiken.

8. Tot slot: Kansen, urgenties en prioriteiten

Het doel van dit plan is een helder kader te verschaffen waarmee Koornetwerk Nederland vanaf september 2022 een koers kan bepalen richting herstel en toekomst. Om dit te bereiken is van 15 maart – 15 juli 2022 een onderzoek uitgevoerd waarbij de koorsector nadrukkelijk is betrokken: leden die bij Koornetwerk Nederland aangesloten zijn en hun achterban, en ook een zo breed mogelijke en haalbare groep onder overige (in)formele, professionele- en amateurkoren en zanggezelschappen in Nederland.

Opgemerkt moet worden dat deze onderzoeksperiode samenviel met het wegvallen van coronamaatregelen voor de koorsector. Liever dan meedoen met ons onderzoek wilden veel koren zich daardoor weer volledig richten op hun core business – zingen! – en gemiste concerten, festivals en events inhalen. Wel hebben we mensen kunnen spreken met brede kennis en ervaring in de koorsector. Daarnaast waren literatuur en onderzoeksrapporten goede bronnen. Dit Herstel- en Toekomstplan is daarmee een goede weerspiegeling van wat er leeft en nodig is in de koorsector.

Uit ons onderzoek is een veelheid van aanbevelingen op zeven verschillende thema's voortgekomen die beschreven staan in de zeven voorgaande hoofdstukken. Het doel van dit slothoofdstuk is om focus aan te brengen in de veelheid van aanbevelingen.

Daarvoor zijn alle aanbevelingen in dit plan getoetst aan drie criteria:

1. urgentie
2. hoogst verwachte impact voor de sector
3. motivatie en energie bij respondenten om dit op te pakken.

Aanbevelingen die op alle drie criteria hoog scoren zijn gecategoriseerd als eerste prioriteit.

Aanbevelingen die op twee van de drie criteria hoog scoorden zijn gecategoriseerd als tweede prioriteit. Het overzicht op de volgende pagina geeft weer wat de eerste en tweede prioriteit is per thema. (Het bestuur van) Koornetwerk Nederland kan deze prioritering gebruiken om een koers uit te zetten waarvoor ze de komende twee jaar menskracht en/of herstelgeldten wil inzetten.

Hoofdstuk	1e prioriteit	Nr. paragraaf & aanbeveling	2e prioriteit	Nr. paragraaf & aanbeveling
De jeugd...	Jeugd als speerpunt	1.1. aanb. 1.	Lobby ondersteuning & beleid	1.3.
	Subnetwerk met manifest	1.1. aanb. 3.	Opdracht tot Monitor Jeugd	1.2. aanb. 2.
	Kwartiermaker Jeugd	1.2. aanb. 1.		
... koordirigenten	Lobby wettelijk collegegeld	2.1.1. aanb. 1.	Fair Practice Code toepassen	2.2.2. aanb. 1.
	Afstemming werkveld en opleidingen	2.1.1. aanb. 2.	Fair Practice Code aanpassen	2.2.1.
			Follow-up Adviestarieven	2.2.2. aanb. 2.
			Follow-up DirigentenContact	2.3. aanb. 1. en 2.
Een goed verhaal	Document Waarde van zingen	3.3. aanb. 1.	Korenkaart	3.4. aanb. 3.
	Storytelling vervolg	3.4. aanb. 4.	Verhalen publiceren	3.3. aanb. 3.
			Pilot & Toolkit Open Singings	3.2. aanb. 1. en 2.
Herstel na corona	Coronaprotocollen op orde	4.1.	Digitaliseringsopdrachten	4.5. aanb. 2.
Vergrijzing, verzilvering	Project 55+ KBZON	5.2.		
Diversiteit en Inclusie	Code D&I omarmen	6.1. aanb. 1.	Initiatiefgroep D&I	6.2. aanb. 2.
	Bestuursvisie ontwikkelen	6.1. aanb. 2.	D&I in communicatiebeleid	6.3.2. aanb. 1.
	D&I op Ledendag agenderen	6.2. aanb. 1.	Website 'Drempelvrij'	6.3.2. aanb. 3.
	Diversificeren van het netwerk	6.3.3. aanb. 1.	Diversificeren Dirigentenopleidingen	6.3.3. aanb. 4.
Organisatiekracht	Betaalde ondersteuning KNN	7.1.2.	Systeem relatiebeheer	7.3.2.
	Route Vereniging 3.0 inzetten	7.2. aanb. 1.	Good Practices promoten in de sector	Algemeen
		7.3.1.		
	Urgenties prioriteren en inzetten ter bevordering sectorbewustzijn	7.1.3.		
	Aansluiten bij Masterplan Professionele koren	7.4.3.		

Lijst van Bronnen

In volgorde van publicatiedatum

1. *Koorkracht! Een inspirerende aanzet om als koorsector aan de slag te gaan*, Koornetwerk Nederland, datum onbekend
2. *De Jeugd heeft de toekomst, advies over de zingende jeugd aan Koornetwerk Nederland*, Alba Roorda Martinez, i.s.m. Silvère van Lieshout
3. ['Zingen, lekker belangrijk!' Manifest Samen Zingen 2020](#), Zing Magazine nr. 73, katern p. I t/m VIII, maart/april 2017
4. [Vereniging 3.0 in de praktijk](#), Ivan Pouwels en Denise van Bommel, VM, p. 26-29, december 2017
5. *Vernieuwen met Vereniging 3.0; Positioneren, innoveren en ontwikkelen in de praktijk*, I. Pouwels, Van Spaendonck, 2019
6. [Fair Practice Code](#), 2019
7. [Code Diversiteit & Inclusie in de culturele sector](#)
8. [Advies Cultuurbestel 2021 – 2024: Cultuur dichtbij, dicht bij cultuur](#), Raad voor Cultuur, april 2019
9. [Uitgangspunten Cultuurbeleid 2021-2024](#), Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 11 juni 2019
10. [Adviesrapportage Herijking Adviestarieven voor Koordirigenten](#), LKCA en Koornetwerk Nederland, Boyke Brand e.a., januari 2020
11. [Groeien naar meer inclusie in de culturele sector](#), van Theory of Change naar meetplan, Handvatten voor medewerkers die verantwoordelijk zijn voor het stimuleren en motiveren van inclusie, Impact Centre Erasmus, Marjelle Vermeulen, november 2020
12. [MANIFEST #CCS21 Nederland maakt cultuur](#), 2021
13. [Investeer in cultuur voor iedereen](#), Raad voor Cultuur, Den Haag, 14 april 2021
14. [Revitalisering van de amateurkunst - Investeren in een betere ondersteuningsstructuur](#), Rapport LKCA, BMC Yacht Group, 13 september 2021
15. [Verenigingsmonitor 2021 - Verenigingen voor kunstbeoefening in cijfers](#), LKCA Utrecht, Arno Neele en Zoë Zernitz, september 2021
16. *Onderzoek naar opgeheven ouderenkoren - Een kwalitatief onderzoek naar ouderenkoren opgeheven in de periode 2020/2021*, Koornetwerk Nederland, Mariëtte van Raalte, 15 oktober 2021
17. [Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd - Monitor Amateurkunst 2021](#), LKCA Utrecht, Arno Neele en Zoë Zernitz, november 2021
18. *Training Branding voor amateurkunstgroepen, jouw amateurkunstgroep als merk*, Moniek IJzermans, LKCA Utrecht, december 2021
19. *Uitwerking enquête de 55+ koorzanger, nov/dec 2021 - versie 4 Definitief*, KBZON, 31-1-2022
20. [De culturele basis op orde. Kunst, erfgoed en media voor iedereen, in elke gemeente, overal in Nederland](#), Raad voor Cultuur, Den Haag, maart 2022
21. [Kunstbeoefening in groepsverband, Landelijke bijeenkomst amateurkunstondersteuning, 18 maart 2022](#), LKCA, Arno Neele en Hans Noijens
22. [Amateurkunstgroepen hebben behoefte aan ondersteuning, Terugkoppeling Landelijke bijeenkomst Amateurkunstondersteuning 18 maart 2022](#), Peter Zunneberg, 21 maart 2022; in LKCA Nieuwsbrief, 6 april 2022
23. *Eindrapportage Werkgroep Diensten*, Koornetwerk Nederland, Herman Schimmel e.a., 25 april 2022
24. *Concept Projectplan 'Koren, laat van je horen!'*, KBZON, voorjaar 2022
25. [Hoofdlijnenbrief cultuur 2022: Herstel, vernieuwing en groei](#), Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, 23 mei 2022
26. *VerenigingsMonitor 2021 | Koren, op verzoek van Koornetwerk Nederland*, Arno Neele en Zoë Zernitz, LKCA Utrecht, juli 2022

Bijlage. Inclusief en rond sociale thema's samen zingen

Voorbeelden van inclusieve en participatieve vormen van samenzang, veelal vanuit betrokkenheid met maatschappelijke thema's:

- [Landkaart Inclusieve Podiumkunsten van LKCA](#)
Hier is nog veel ruimte voor inclusieve koren.
- [Zing je sterk](#)
Dit onlineprogramma ondersteunt COVID-19-patiënten met langdurige restverschijnselen bij hun herstel door middel van adem-, zang en ontspanningsoefeningen.
- [Zingen voor je leven](#)
In het hele land verspreid zijn er meer dan dertig van deze koren voor iedereen die te maken heeft met kanker - als (ex-)kankerpatiënt, partner, vriend(in), collega, of als nabestaande. Door samen te zingen denken ze even niet aan de gevoelens van paniek, angst, boosheid of rouw. Het plezier en de saamhorigheid versterken elkaar.
- [Participatiekoren](#)
Een participatiekoor bestaat voor 1/3 deel uit mensen met de diagnose dementie en voor 2/3 deel uit mensen zonder dementie, mantelzangers genoemd. Zij ondersteunen de deelnemers met dementie. Ze worden begeleid door professionele zangers (solisten), instrumentalisten en een dirigent. Ze repeteren wekelijks en werken toe naar twee grote concerten per jaar.
- [Zingen in de zorg](#)
Een Zing-Cirkel is een ruime kring van zingende mensen met dementie, hun naasten, vrijwilligers en professionals, onder leiding van Maartje de Lint of een door haar opgeleide zanger(es). En begeleid door een pianist en opgeleide vrijwilligers. Daardoor krijgen mensen weer verbinding met elkaar en met verloren geraakte mentale en fysieke vermogens. Samen zingen activeert hun ontwikkeling: sociaal, emotioneel en muzikaal.
- [Geheugenkoren](#)
Op vele plaatsen in Nederland zijn Geheugenkoren, voor zelfstandig wonende ouderen met beginnende dementie of geheugenproblemen, die graag willen zingen.
- [Nederlands Gebaren koor](#)
Dit koor is het eerste in zijn soort: de leden komen uit het hele land en variëren van vroeg doof, plots/laat doof, slechthorend, doofblind en horend. Door te zingen in Nederlands, ondersteund met gebaren (NmG), en het gebruik van elementen uit de Nederlandse gebarentaal (NGT) kunnen koorleden op hun eigen manier muziek beleven.
- [Afasiekoor](#)
Het afasiekoor is bedoeld voor mensen met een afasie en/of spraakpraxie. Spreken gaat dan niet meer vanzelf. De woorden kunnen wel weer komen als deze mensen gaan zingen. Ook beleven mensen veel plezier aan het zingen.
- [MixSing Harderwijk](#)
Ongeveer de helft van de koorleden heeft een lichamelijke en/of licht verstandelijke beperking, een chronische ziekte/handicap, ASS, NAH, is slechtziend/blind of rolstoelgebonden. De andere helft van het koor zijn 'maatjes': men helpt elkaar waar nodig.
- [Alkmaars Prachtkoor](#)
Koor met (licht) verstandelijk beperkten in Alkmaar.

- [Shanty & Smartlappenkoor 1 plus 1 is 3](#)
Een gemêleerd koor in Enschede. Jong en oud, mannen, vrouwen, zonder of met een beperking, met of zonder koor- of zangervaring. Onder het motto dat samen zingen meer is dan 1+1=2.
- [Het Talentenpalet](#)
Een koor in Almere voor mensen met en zonder zichtbare beperking.
- [Zing Nederlands met me](#)
Voor iedereen die de Nederlandse taal beter wil leren. In Paradiso te Amsterdam, i.s.m. OBA.
- [IntervOcaal Enschede](#)
Multicultureel wereldmuziekkoor in Enschede o.l.v. Diet Gerritsen.
- [Kleurrijke mama's](#)
Multicultureel vrouwenkoor in Tilburg.
- [New Life Choir](#)
Een koor van Syrische vluchtelingen in Groningen, o.l.v. Rani Elias.

Voorbeelden van homo- en/of lesbische koren (LGBTQIA+)

- [Cantus Obliquus](#), Nijmegen.
- [Manoeuvre](#) en [Het Rozenkoor](#) en [Galakoor](#), Amsterdam.
- [VoxRosa](#) en [Mannenkoorts](#), Den Haag.
- [Cantatori del Duomo](#) en [Cantate Zus en Zo](#), Utrecht.
- [Gemengd DamesKoor Groningen](#) en [Homokoor Zangzaad](#), Groningen.
- [Roca Rosa](#), Amersfoort.
- [Het Herenakkoord](#), Arnhem.
- [Shansons](#), Achterhoek.

Voorbeelden van overige bijzondere koren

- [Koorbazen](#): Koorbazen is een 55-koppig a cappella mannenkoor waarin de jongste 18 en de oudste in de 80 elkaar vanuit nieuwsgierigheid en een open blik ontmoeten in muziek. Koorbazen laat zien én horen dat een mannenkoor zeker nog van deze tijd is. Het repertoire loopt uiteen van klassiek tot rock, gecombineerd met hiphop, *spoken word* en beatbox.
- [Het Metallikoer](#): mannenkoor die rock en metal zingen; tussen Den Bosch en Tilburg.
- [Koor geen Gehoor](#): in Groningen, opgezet voor mensen die (denken dat ze) niet kunnen en/of durven te zingen, maar het wel leuk vinden om dat te doen.
- [Vocal Statements](#): VOS op School (primair, voortgezet, VMBO en MBO).
- Koren op PABO's, bv. [op de Marnix PABO in Utrecht](#).

Nieuwe vormen van organiseren en verbinden

- Projectkoren
- Vereniging die projecten doet met vaste leden aangevuld met projectleden
- Ondernemende dirigenten met een eigen koor
- Koor ingebed in een organisatie: kantoorkoor, zorgkoor
- Festivalkoor
- Pop-up koor
- Overdagkoor
- Fuseren met een ander koor: bestuur delen
- (Volwassenen)koor en/of dirigent met eigen jeugdkoor/jeugdafdeling, zoals [Zanggroep PABO](#).
- Lokaal koornetwerk opzetten (bv. in Lochem en Tilburg)